This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

https://doi.org/10.31820/f.38.1.6

Dolores Grmača

MARIJA MAGDALENA U GLAGOLJSKIM LITURGIJSKIM KNJIGAMA*

dr. sc. Dolores Grmača, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet
dgrmaca@ffzg.unizg.hr orcid.org/0000-0002-6300-0775

izvorni znanstveni rad
UDK 2-282.7(497.5)
003.349.1
821.163.42.09-97
rukopis primljen: 14. studenoga 2025; prihvaćen za tisak: 23. svibnja 2026.

Marija iz Magdale, najznačajniji ženski lik u neposrednom krugu Isusovih učenika, u ranokršćanskim spisima i kanonskim evanđeljima prikazana je kao prva svjedokinja Isusova uskrsnuća i apostolica apostola. Međutim tijekom povijesti svedena je na priču o pokajanoj bludnici te je u toj arhetipskoj ulozi prikazivana u književnosti, likovnoj i filmskoj umjetnosti do danas. Svrha je ovoga rada istražiti temelje preobrazbi lika Marije Magdalene u srednjovjekovnim hrvatskoglagoljskim izvorima, ponajprije u liturgijskim knjigama (misalima i brevijarima). Kako će istraživanje pokazati, Magdalena je, uz Isusovu majku Mariju, najpopularniji biblijski ženski lik kako u europskomu srednjovjekovlju tako i u hrvatskoglagoljskim izvorima. Riječ je o temi važnoj

* Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom IP-2024-05-8346 *Žene i žensko u srednjovjekovnom i ranonovovjekovnom glagoljaštvu (FEMIGLA)*. Rad je nastao i u okviru institucionalnoga istraživačkog projekta *Žene u jeziku, književnosti, vizualnim umjetnostima i na filmu – između Istoka i Zapada* Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu koji financira Europska unija – NextGenerationEU.
Voditeljici projekta *FEMIGLA* Ani Šimić dugujem višestruku zahvalnost, a posebice za pomoć u definiranju istraživačkog korpusa hrvatskoglagoljskih tekstova. Zahvalnost dugujem i Jadranki Rebeki Anić za susretljivost, a još više jer je prva u hrvatskom kontekstu kontinuirano rasvjetljavala važnost uloge Marije Magdalene za povijest žena.

za razumijevanje glagoljaštva, ali i ženskih biblijskih likova i njihove uloge u povijesti žena, koja je dosad ostajala na margini istraživačkoga fokusa. Pitanja koja se danas postavljaju o Mariji Magdaleni, posebice u feminističkoj teologiji, neizbježno su i pitanja o kolektivnoj memoriji i načinima pamćenja biblijskih likova u književnosti i umjetnosti te o položaju žena u društvu, a napose u Crkvi od ranog kršćanstva do danas.

Ključne riječi: *Marija Magdalena; povijest žena; biblijski likovi; glagoljski liturgijski izvori; misali i brevijari*

1. Uvod

Marija Magdalena vjerojatno je najkompleksniji ženski biblijski lik u koji je upisan najveći raspon značenja u književnosti i umjetnosti, posebice u kontekstu popularne kulture, ali i u feminističkoj teoriji.[1] Veliku su ulogu u mijenama i kulturnim transformacijama koje je doživio taj ženski lik stoljećima igrale književnost i vizualne umjetnosti.[2] Sa svakim se novim razdobljem u povijesti slika o ženi koja je prijateljevala s Isusom iz Nazareta mijenjala – „sukladno potrebama i težnjama vremena" (Haskins 1993: XI), no od brojnih uloga koje joj se pridaju u zapadnoj imaginaciji najpopularnija je dakako pokajana bludnica, svetica grešne prošlosti.[3]

[1] U posljednjim je desetljećima o Mariji Magdaleni nastala brojna literatura ponajviše na engleskom i njemačkom jeziku, dok je na hrvatskom dosad objavljeno vrlo malo radova. U domaćem je kontekstu iznimno važna recentna knjiga *Marija Magdalena: od Isusove učenice do filmske bludnice: Teološko-kulturalna analiza* autorica Jadranke Rebeke Anić i Irene Sever Globan (2018), kojom se hrvatskoj javnosti prvi put sustavno predstavljaju istraživanja o Mariji iz Magdale iz područja novozavjetne egzegeze, patristike i legendi te se donosi prva sustavna analiza lika Marije iz Magdale u filmskoj umjetnosti.

[2] Dobar pregled raznolikosti prikaza Marije Magdalene iz multidisciplinarnih teorijskih očišta donosi zbornik radova *Mary Magdalene in Medieval Culture: Conflicted Roles* (2014). Upućujem i na pregled relevantnih znanstvenih istraživanja koji donose Anić i Sever Globan 2018: 17–41. Sustavan prikaz dosadašnjih istraživanja i kategorizaciju radova o Mariji Magdaleni od 16. do 21. stoljeća donosi Hearon 2004: 2–8, a vrijedno je spomenuti i monumentalnu kroniku prikaza Marije Magdalene u dva tisućljeća umjetnosti, književnosti i teologije Susan Haskins 1993.

[3] Kako proučavatelji lika Marije Magdalene uočavaju, postoji razlika između zapadne tradicije i istočne. Istočna kršćanska predaja ne prikazuje Mariju Magdalenu kao grešnicu, nego kao apostolicu apostola, kao djevicu i mučenicu. U pravoslavnoj liturgiji Mariju Magdalenu do danas se slavi kao prvu svjedokinju Uskrsloga, kao mironosnicu, nositeljicu pomasti. Za detaljniju analizu vidi Synek 1994. i Anić 2018: 244–256, 273–280.

Istraživanje koje će se temeljiti na postavkama feminističke teologije[4] i koje ima namjeru osvijetliti temelje na kojima je izgrađena složenost Magdalenina lika treba započeti uvidom u ranokršćanske spise prihvaćene u kanon Biblije. Marija Magdalena spominje se u Novome Zavjetu četrnaest puta po imenu. Ni u jednomu od četiriju kanonskih evanđelja – a sva Mariju Magdalenu spominju – nema nijedne riječi o njoj kao o velikoj grešnici. Na temelju evanđelja saznaje se sljedeće: ime joj je Marija, potječe iz Magdale, grada na Genezaretskom jezeru, pripadala je skupini žena koje su Isusa i učenike slijedile i brinule se o njihovu uzdržavanju, bila je podno križa i među prvima je bila na grobu u uskrsno jutro, Isus joj se prvoj ukazao i dao joj nalog da vijest o uskrsnuću prenese njegovim učenicima te da ih uputi u Galileju gdje će ga susresti.[5] Jedini osobniji podatak o Mariji Magdaleni jest u evanđeljima po Luki i Marku koji je spominju kao subjekt jednoga od Isusovih egzorcizama – iz nje je istjerao „sedam demona".

Pitanje identiteta Marije Magdalene, u literaturi poznato kao *the Magdalene question* (*die Magdalenen Frage*), ključno je u utvrđivanju kako je došlo do identificiranja Marije Magdalene kao velike grešnice. Podatak iz Evanđelja po Luki (8,2) i Evanđelja po Marku (16,9) da je Marija Magdalena oslobođena od sedam demona, postao je plodno tlo za poistovjećivanje s drugim novozavjetnim ženskim likovima koji su također bili povezani sa seksualnim prijestupima. Demoni su naime tradicionalno tumačeni u seksualnom smislu, a broj sedam je ukazivao na intenzitet i nezasitnu požudu (Anić 2018: 51).[6] Tako se najčešće Mariju Magdalenu poistovjećivalo s bezi-

[4] U literaturi je prihvaćena podjela feminističke teologije na tri struje. Za ovaj su rad relevantne postavke glavne struje feminističke teologije koja *ostaje unutar židovsko-kršćanske predaje* i njezinih institucija (tzv. *obnoviteljski pristup*) i temelji se na novoj biblijskoj hermeneutici s polazištem da bi ispod naslaga vladajuće androcentrične povijesti biblijske predaje trebalo rekonstruirati povijest žena. Detaljnije o strujama feminističke teologije Gibellini 1999: 415–444; Anić 2004: 282–284; također vidi *The Cambridge Companion to Feminist Theology* (2002). Teorijski okvir feminističke teologije za interpretaciju književnih djela vidi u Grmača 2023.

[5] Detaljniju analizu lika Marije Magdalene u četirima kanonskim evanđeljima te razlike prikaza u sinoptičkim evanđeljima u odnosu na Ivanovo vidi u Anić 2018: 61–137, Ricci 1991: 149–158 i Moltmann-Wendel 2018: 74–79.

[6] Pojedini proučavatelji smatraju da taj podatak ne upućuje na grešnost Marije iz Magdale i usto da se ne nalazi u starijim tekstovima evanđelja u kojima se spominje Marija Magdalena (usp. Mk 15,40). Prema Almondu, već od 18. stoljeća isticalo se da ju je Isus vjerojatno oslobodio od neke duševne bolesti, depresije, histerije ili epilepsije te navodi tekstove Nathaniela Lardnera iz 1758. i 1760. godine i drugih sudionika rasprave koji iznose

menom grešnicom iz Lukina evanđelja (Lk 7,36–50), Marijom iz Betanije, Lazarovom i Martinom sestrom koja Isusu pomazuje noge (Iv 12,1–8) i bezimenom ženom iz Mk 14,3–9 / Mt 26,6–13 koja Isusu pomazuje glavu. Ta su se poistovjećivanja, kako dalje navodi Jadranka Rebeka Anić (2018: 45), povremeno proširivala i na bezimenu ženu uhvaćenu u preljubu iz Ivanova evanđelja (Iv 8,1–11), pa čak i na Samaritanku (Iv 4,1–41) i na bezimenu zaručnicu sa svadbe u Kani (Iv 2,1–11).[7]

Stari crkveni oci i liturgijski kalendari istočne Crkve razlikuju navedene novozavjetne likove,[8] dok su tumačenja koja su mogla dovesti do stapanja različitih ženskih likova u lik Marije Magdalene rano zasvjedočena u spisima zapadnih crkvenih otaca i ranokršćanskih pisaca (Anić 2018: 54). Razvoj predaje u tom smjeru poistovjećivanja zapečatio je jedan od najvećih autoriteta na Zapadu, Grgur Veliki (papa od 590–604) koji je 591. godine u svojoj 33. propovijedi u bazilici Svetog Klementa u Rimu na temelju perikope iz Lukina evanđelja o bezimenoj grešnici (Lk 7,36–50) ustvrdio da je „ona koju Luka zove grešnicom, koju Ivan zove Marijom, ista Marija za koju vjerujemo da je prema Marku iz nje istjerao sedam demona“ (Jansen 2000: 32–33; Anić 2018: 51–52).[9] Srednjovjekovna teologija prihvaća

medicinska objašnjenja da se sedam demona odnosi na bolest (Almond 2023: 222–233). Detaljnije o mogućim tumačenjima Isusovih egzorcizama vidi Almond 2023: 26–28, 72, 80, 92–93. Za pregled tumačenja oslobađanja Marije Magdalene od sedam demona u literaturi vidi Anić 2018: 104–108.

[7] Može se dakako logički rekonstruirati tijek stapanja različitih novozavjetnih ženskih likova u jedan lik Marije iz Magdale. U literaturi se iznose dvije sheme koje propituju logiku poistovjećivanja tih likova, ovisno o evanđeoskom tekstu koji se postavlja kao polazište stapanja. Kako pojašnjava Anić (2018: 46), prva shema za polazište uzima Lukin spomen Marije Magdalene u skupini žena koje slijede Isusa i učenike i koje su im posluživale od svojih dobara (Lk 8,1–3), a druga polazi od novozavjetna izvješća o Mariji Magdaleni koja dolazi na grob pomazati Isusovo mrtvo tijelo. Detaljniju rekonstrukciju obje sheme vidi u Anić 2018: 46–51.

[8] U istočnoj liturgiji postoje zasebna slavlja za različite novozavjetne žene. Primjerice, u grčkom je kalendaru 21. ožujka spomendan obraćene grešnice, 18. ožujka spomendan Marije, Lazarove i Martine sestre, a 22. srpnja Marije Magdalene, u koptskom pak spomendan Marije i Marte iz Betanije je 18. siječnja, a Marije Magdalene 28. srpnja (Synek 1994: 61; Anić 2018: 56).

[9] Na pitanje zašto je došlo do stapanja različitih ženskih likova u lik Marije iz Magdale, nudi se više relevantnih odgovora. Jedan od njih je i homiletski, te podrazumijeva dušobrižničku retoriku: Grgur Veliki u toj propovijedi poziva na obraćenje te mu bivša grešnica Marija Magdalena služi kao primjer veličine Božje milosti i nade (Anić 2018: 57–59; Ludwig Jansen 2000: 33–35).

identitet lika Marije iz Magdale složenoga od te tri žene: prva je neimenovana grešnica koja ulazi na gozbu u kuću Šimuna farizeja i pere Isusu noge svojim suzama, obriše ih svojom kosom i pomazuje mirisnom pomasti (Lk 7, 36–50), druga je Marija iz Betanije, sestra Marte i Lazara (Iv 11,1–45; 12,1–8), treća je Marija iz Magdale koju je Isus izliječio od opsjednuća i koja je potom postala njegova učenica (Mk 16,9). Ta su poistovjećivanja u kasnijim stoljećima u nekim kontekstima dodatno proširivana i s drugim novozavjetnim likovima.

Međutim, već od 16. stoljeća započinje rasprava[10] u kojoj se metodom tekstualne kritike iznose argumenti za razlikovanje navedenih ženskih likova (Anić 2018: 51–52). Zahvaljujući napretku povijesne i biblijske kritike, a posebice istraživanjima feminističkih teologinja,[11] suvremena znanstvena egzegeza razlikuje ženske novozavjetne likove te ih više ne poistovjećuje s Marijom Magdalenom. Tradicionalno stapanje više likova u lik Marije Magdalene razdvojeno je i u Rimskom liturgijskom kalendaru nakon II. Vatikanskog koncila 1969, ali je pritom slavlje Marije Magdalene spušteno na razinu običnog spomendana, dok je u kalendaru prije te reforme bilo na razini blagdana (Ludwig Jansen 2000: 335; Anić 2018: 54). Novim Dekretom Kongregacije za bogoslužje i disciplinu sakramenata od 3. lipnja 2016. slavlje Marije Magdalene uzdignuto je na stupanj blagdana i time izjednače-

[10] Koliko je poznato, prvo kritičko istraživanje povijesnog lika Marije Magdalene proveo je humanist i prevoditelj Biblije na francuski Jacques Lefèvre d'Étaples (Jacobus Faber Stapulensis), koji je pokušavao dokazati u svojim raspravama da se ti novozavjetni ženski likovi razlikuju: *De Maria Magdalena, triduo Christi, et una ex tribus Maria* (1517, 1518, 1519) i *De tribus et unica Magdalena* (1519). Optužen je za herezu na Sorboni 9. studenoga 1521, a njegove su knjižice cenzurirane i potom stavljene na Indeks pokrenuvši lavinu polemika. Crkvenopolitički razlozi pobune protiv Lefèvreovih postavki vezani su uz pitanje legende o dolasku i djelovanju Marije Magdalene na jugu Francuske, na čemu se temeljio svetičin kult važan za francuske kraljeve i za Katoličku crkvu u borbi protiv reformacije. Detaljnije o tome vidi Anić 2018: 51–54; o važnosti Magdalenine predaje u Francuskoj i o prepirkama o tome koje svetište posjeduje njezine relikvije te o političkim dimenzijama tih rasprava vidi Ketter 2006: 17–20; Ludwig Jansen 2000: 35–58, 307–332.

[11] U feminističkoj teologiji ključni je lik Marije Magdalene jer predstavlja simbol umanjivanja stvarne uloge povijesnih biblijskih likova, a posljedično i žena u kršćanstvu i Crkvi. Upravo je lik Marije Magdalene primjer modaliteta oblikovanja lika žene i pamćenja biblijskih ženskih likova kako u teologiji tako i u povijesti i umjetnosti. Stoga gotovo da nema feminističke teologinje koja se nije bavila istraživanjima o Mariji Magdaleni s namjerom revalorizacije njezine važnosti kao Isusove učenice, apostolice apostola i uloge koju je odigrala u prvoj Crkvi. Među temeljnim i najutjecajnijim su primjerice radovi Elisabethe Schüssler Fiorenza i Elisabethe Moltmann-Wendel.

no sa slavljem drugih apostola.[12] Uz Isusovu majku, Marija Magdalena je prva i jedina žena čije je liturgijsko slavlje u Rimskom općem kalendaru uvedeno kao blagdan kojim je slavi kao učenicu i kao apostolicu apostola (Anić 2018: 54).

Istraživačka pitanja koja se postavljaju u ovome radu vezana su uz mijene koje doživljava lik Marije Magdalene u liturgijskim tekstovima na glagoljici – uz podsjetnik na unikatnost glagoljske liturgijske knjige jer su bile na nelatinskom jeziku i nelatinskom pismu unutar zapadne Crkve. Kako bi se detektirale transformacije u biblijskim i nebiblijskim izvorima, istražit će se pamćenje tog ženskog biblijskog lika u liturgijskim knjigama važnima za institucionalizaciju kršćanstva. Biblijski izvori, kako je navedeno, Mariju Magdalenu ne spominju kao grešnicu, stoga je važno istražiti korpus tekstova u kojima postaje arhetip iskupljene bludnice u zapadnokršćanskom kulturnom krugu. Anticipirajući zaključke, može se napomenuti da će istraživanje ujedno naznačiti smjer u kojemu će se razvijati predodžbe o Mariji Magdaleni. U srednjovjekovlju je naime oblikovan popularni imidž Marije Magdalene koji je ostavio višestoljetni duboki trag u svim kulturnim praksama zapadne imaginacije do danas.[13] Glagoljaška književnost (koju čini i liturgijska književnost) prvo je razdoblje hrvatske književnosti i bez nje se ne može steći cjelovit uvid u predodžbe o Mariji Magdaleni u hrvatskoj kulturi. Dodatno, dosad su izostala sustavna istraživanja Marije Magdalene u liturgijskim knjigama – upravo onih izvora koji su oblikovali proturječne uloge ove svetice kroz povijest.

[12] U popratnome dekretu objašnjava se da je papa Franjo donio tu odluku u crkvenom kontekstu koji poziva na dublje promišljanje o dostojanstvu žene, o novoj evengelizaciji i o veličini otajstva božanskog milosrđa te se Marija Magdalena ističe kao primjer i model ženama u Crkvi (dostupno na adresi https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccdds/documents/sanctae-m-magdalenae-decretum_it.pdf, posjet 22. 7. 2025).

[13] Na srednjovjekovnim temeljima izrasla svetačka figura Marije Magdalene postaje iznimno popularnom tijekom baroka, osobito – iako ne i isključivo – u kulturama katoličke orijentacije, gdje se prikladno uklopila u okvire protureformacije i njezina programa duhovne obnove. Vidi primjerice komparativnu analizu dubrovačkih baroknih poema i *Mary Magdalenes Funerall Teares* engleskoga autora Roberta Southwella u članku Grgić, Grmača 2025.

2. Istraživački korpus hrvatskoglagoljskih izvora

Istraživanje hrvatskoglagoljskih izvora pokazuje vrlo heterogen korpus u kojemu će se pojavljivati lik Marije Magdalene, a može se podijeliti na liturgijske knjige i na neliturgijske izvore. Korpus liturgijskih knjiga uključuje misale i brevijare. Iz 14. i 15. stoljeća sačuvano je 17 rukopisnih i 4 tiskana cjelovita glagoljska misala, dok iz ranijeg razdoblja poznajemo samo odlomke misala. Od tridesetak poznatih hrvatskoglagoljskih brevijara 14. i 15. stoljeća razasutih po europskim knjižnicama jedanaest je plenarnih (potpunih), četiri su rukopisa kraćih lekcija, a sedam su folio oblika s duljim biblijskim i hagiografskim čitanjima (Pantelić 1977: 5, 11–12; Bakmaz 2004: 139–148). U tom prvom dijelu korpusa pretežu biblijski, tj. novozavjetni tekstovi i homiletička tumačenja evanđeoskih perikopa. Drugi dio istraživačkog korpusa čine nebiblijski izvori o Mariji Magdaleni. U tom segmentu korpusa prvo treba spomenuti hagiografske tekstove, tj. životopise svetice i svetačke legende kojima se stvara i osnažuje kult svete Marije Magdalene, a nalazimo ih u dvama glagoljskim neliturgijskim zbornicima: *Ivančićevu* i *Žgombićevu* (HSP1 2013: 93–98).[14] Ekskurz o Mariji Magdaleni inkorporiran je i u prenje *Razgovor Duše i Misli: Kako se je Duša s Misal'ju na kup mjernila i govorila* (HSP2 2013: 267–273).[15] Razlaganja o Mariji Magdaleni nalazimo i u kapitulima *Zrcala člověčaskago spasenja* (1445) te u *Tlmačeniu od muki gospoda našego Isuhrsta* (1493) Šimuna Grebla. Posebno važnu ulogu u popularnosti lika Marije Magdalene u srednjovjekovnoj kulturi odigrala su crkvena prikazanja i pasionski ciklus tekstova koji pokazuju svu raskoš i kompleksnost uloga koje dobiva taj biblijski ženski lik. Korpus starohrvatskih pasionskih prikazanja u kojima se pojavljuje Marija Magdalena čine četiri glagoljska teksta iz 16. stoljeća: *Muka* iz *Tkonskoga zbornika*, *Muka Spasitelja našega* iz *Zbornika prikazanja* (1556), *Uskrsnutje Isusovo* iz *Tkonskog zbornika*, *Mišterij vele lip i slavan od Isusa* iz *Zbornika prikazanja*

[14] Temeljito istraživanje Ane Mihaljević (2014: 213–293) pokazuje da je za oba hrvatskoglagoljska života Marije Magdalene latinski predložak tekst iz hagiografske zbirke *Zlatna legenda* (*Legenda aurea*) dominikanca Jakoba de Voragine iz 13. stoljeća.

[15] Izvornik je, po svemu sudeći, latinski ili talijanski, ali zasad nije poznat, a sačuvan je u dvama prijepisima: u *Akademijinu zborniku* (15. st., Arhiv HAZU, sign. IV a 48) i u Omišaljskom rukopisu popa Duma Grege (1773, NSK Zagreb R 3375). Ovaj tekst proučavatelji različito žanrovski klasificiraju u rasponu od dramskog moraliteta, prenja do konturne drame za čitanje. Više o tim generičkim nadoumicama Dürrigl 2011: 42–44; Dürrigl 2013: 240–241.

(1556). Međutim, valjalo bi obuhvatiti cjelokupni pasionski korpus te uključiti i lirsko-narativne pjesme i dijaloške i dramatizirane Marijine plačeve. Usto, Magdalena se pojavljuje i u pojedinim pasionskim i uskrsnim pjesmama (*Šekvencija svete Marije Magdalene*; *Tri Marije hojahu*; *Uskrse Isus treti dan*), kao i u nekim eshatološkim (*Sudac gnjevan hoće priti*).[16]

Tako definiran korpus glagoljskih tekstova pokazat će razvoj dva paralelna toka – uz poznati biblijski lik prve svjedokinje uskrsnuća gradit će se s druge strane u homilijama i legendama lik pokajane grešnice, koja postaje najpopularnija srednjovjekovna svetica. Usto, heterogenost istraživačkog korpusa također pokazuje da su hrvatski glagoljaši iznimno rano bili zainteresirani za sv. Mariju Magdalenu te o njezinoj velikoj popularnosti u hrvatskoj srednjovjekovnoj kulturi. Kao što je poznato, liturgija je stoljećima bila jedini oblik javnoga života u kojem su sudjelovali svi pripadnici društva, plemstvo i pučanstvo, manjina pismenih jednako kao i većina nepismenih. Usto valja podsjetiti i to da je temeljna utilitarna funkcija tekstova u srednjem vijeku bila liturgijska. Stoga će se u analitičkom korpusu ovoga rada prvo naći misali i brevijari kao temeljne liturgijske (bogoslužne) knjige i najvažniji priručnici koji sadrže biblijska čitanja, koja su i najčešće posredovani tekstovi u srednjovjekovnom glagoljaštvu, dok ću se drugome dijelu korpusa posvetiti na nekom drugome mjestu jer opseg ovog članka to ne dopušta. Budući da hrvatskoglagoljski misali prate latinski misal te da služe za liturgiju, malo je razlika koje bismo mogli očekivati između njih na sadržajnoj razini s obzirom na temu ovog rada i biblijski lik Marije Magdalene.[17] To znači da u analizu neću uključiti sve poznate liturgijske knjige, nego izbor preslovljenih izdanja hrvatskoglagoljskih misala i brevijara iz zlatnoga doba hrvatskoga glagoljaštva (14. i 15. stoljeće) jer su usto i reprezentativna

[16] Korpus pasionskih tekstova definiran je prema izdanju prikazanja, plačeva i pjesama *Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo* (HSP 2010).

[17] Dakako, razlike postoje među misalima, sadržajne su uvjetovane sredinom u kojoj nastaju i u kojoj su bili u upotrebi, što se posebice odražava u sastavu kalendara i sanktorala. Usto, misali se međusobno razlikuju i po tekstološkim i po jezičnim značajkama, na što se nerijetko upozorava u jezikoslovnim istraživanjima. Stariji proučavatelji dijele misale na temelju liturgijskih, tekstoloških i jezičnih obilježja u dvije skupine: sjevernu, kojoj pripadaju misali nastali na Krku i u Istri, i južnu, koji su nastali na zadarsko-krbavskom području (Pantelić 1967: 69, 71; Tandarić 1993: 31–35). Mlađi proučavatelji tu podjelu preciziraju na stariju i mlađu skupinu kodeksa (Kovačević, Mihaljević, Sudec 2010), odnosno na konzervativnu i inovativnu skupinu, te donose i složenije podjele na tri skupine: stariju, mlađu i prijelaznu (Šimić 2000), odnosno na 4 skupine: konzervativnu, prijelaznu, inovativnu te inovativnu s kroatizacijom (Kuhar, Požar, Požar 2024).

u smislu važnosti kodeksa za hrvatskoglagoljsku povijest, ali i reprezentativna za sadržaj ostalih sačuvanih misala i brevijara iz zlatnoga doba.

2.1. Glagoljski misali

Hrvatskoglagoljski misali 14. i 15. stoljeća vjerno prate latinski tekst tzv. plenarnoga misala rimskog obreda (Pantelić 1967: 77–79). Od 13. stoljeća u sadržaj misala je dodan tekst lekcionara, tj. čitanja po danima i blagdanima uz svaki misni obrazac, te po istom kriteriju i tekstovi evanđelistara, graduala, antifonara i rituala (Radošević, Kuhar, Požar 2024: 93).[18]

U analitičkom korpusu donosim istraživanja iz sljedeća tri reprezentativna misala: *Misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića* (oko 1404), *Misal po zakonu rimskoga dvora* (*Missale Romanum Glagoliticae*) iz 1483. (*Prvotisak*) i *Prvi beramski misal* (15. st.).[19]

Misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića liturgijski je kodeks nastao po narudžbi za bosanskoga vojvodu i splitskoga hercega Hrvoja vjerojatno 1404. godine. Pisar Butko svoje je ime zabilježio u rubrici *memento vivorum*, dok je sam misal, po svemu sudeći, bio namijenjen bosanskom prostoru.[20] *Hrvojev misal* slovi kao najljepši iluminirani hrvatskoglagoljski kodeks, a jezikoslovna istraživanja pokazuju da je riječ o najkroatiziranijem misalu (Tandarić 1993: 74). Pisanje tog plenarnog misala odraz je kulturnih strujanja i politike kraljeva francuskoga podrijetla, ali iz južne Italije, što će se očitovati i u pozornosti koja je pridana Mariji Magdaleni i u sanktoralu i posebice u iluminacijama.[21]

---

[18] Zanimljivo je primijetiti da „proces legalizacije bogoslužja na staroslavenskom jeziku hrvatskoga tipa (ili hrvatskocrkvenoslavenskom) koincidira s integracijom svih sastavnih elemenata u jedan plenarni misal i brevijar tijekom XIII. stoljeća. Franjevci su prihvatili, usavršili i širili takve odobrene i propisane potpune liturgijske knjige za čitavu Crkvu pod naslovom: *secundum consuetudinem Romanae Curiae* (prema običaju Rimskog Dvora)" (Pantelić 2000: 354). Upravo je franjevački red zaslužan da je ta liturgijska knjiga došla i do istočne obale Jadrana i postala predloškom za prevođenje hrvatskim glagoljašima i uporabu u glagoljaškim crkvama (Pantelić 1964: 15–16; Kuhar, Požar, Požar 2024: 183).

[19] Provela sam analizu u većini poznatih misala, ali ću ovdje donijeti primjere samo iz tri navedena uz usporedbe pojedinih mjesta s drugim misalima.

[20] Vezu *Hrvojeva misala* s bosanskim prostorom argumentiraju Antonija Zaradija-Kiš i Mateo Žagar (2010) te iznose pretpostavku da su njegovi prepisivači bili iz zadarskoga kruga.

[21] Kako pokazuju istraživanja, trajan spomenik kulturnog ambijenta i prijateljstva Hrvatinića s francusko-napuljskim Anžuvincima jest i taj hrvatskoglagoljski misal (Pantelić 1970; 1973b; 2000: 354–359). *Misal kneza Novaka* iz 1368. godine također je odraz tijesne crkvene i političke veze s napuljskim Anžuvincima. Budući da je u sadržajnom smislu *Prvotisak* vje-

U liturgiji su čitanja raspoređena u ciklusima – sukladno liturgijskoj godini i blagdanima svetaca.[22] Posve očekivano, Marija Magdalena će se pojaviti u temporalu, prvom dijelu misala *Proprium de tempore*, tj. u tekstovima evanđelistara, čitanjima iz kanonskih evanđelja predviđenima za Veliki tjedan i Uskrs. Na Cvjetnicu je predviđeno pjevanje Muke Kristove prema tekstu evanđelista Mateja (Mt 26,1–27,66; f. 69c–72d).[23] U *Hrvojevu misalu* Muka po Mateju započinje perikopom o pomazanju u Betaniji, u kući Šimuna Gubavca, kada neimenovana žena s alabastrenom posudicom skupocjene pomasti pristupi Isusu i polije ga po glavi.[24] Na negodovanje učenika koji u tom činu vide rasipnost, Isus brani ženu tumačenjem da je pomazanje proročka gesta, tj. anticipacija njegova ukopa te da će se o tome što ona učini navješćivati „po svem svijetu – njoj na spomen" (Mt 26,6–13; f. 69d):

> Am(e)nь govoru v(a)mь • da vola kadě koli prop(o)v(ê)dano budetь e(van)ĵ(e)lie sie v' vsemь mirě • r(e)čet' se čto stvori siê v pametь ee •

U Muci po Mateju prvi put je Marija Magdalena imenovana u opisu razapinjanja, zajedno s drugim ženama koje su slijedile Isusa od Galileje i služile mu (Mt 27,55–56; f. 72c).[25] Ponovno je imenovana u opisu polaganja Isusova mrtvoga tijela u grob (Mt 27,61; f. 72c).

---

ran odraz *Novakova misala*, što ukazuje na to da je upravo on poslužio kao predložak najstarijoj hrvatskoj tiskanoj knjizi, kako je pokazala Marija Pantelić (1967: 8–26), nisam ga zasebno izdvajala u istraživačkom korpusu, ali će se donositi pojedine razlike prema njemu.

[22] Ukratko o rasporedima čitanja u povijesti liturgije vidi Radošević, Kuhar, Požar 2024: 93–94 i literaturu koja se ondje donosi.

[23] Način pjevanja Muke Kristove u Velikom tjednu u glagoljskim misalima slijedi tradiciju latinskih lekcionara (evanđelistara). Svaki je pjevač trebao znati svoju ulogu i melodiju napamet vjerojatno prema neumatskoj notaciji. Detaljnije o oznakama za izvođenje melodije u *Hrvojevu misalu* vidi Pantelić 1973a: 491.

[24] Taj se čin pomazanja – neposredno prije Judine izdaje – u literaturi feminističke egzegeze tumači kao „kraljevsko pomazanje jer se na taj način u Starom zavjetu pomazivalo kralja" (Anić 2018: 70). Međutim, taj je kraljevski motiv, kao i simboliziranje Isusova mesijanskoga, kraljevskoga dostojanstva, kako obrazlaže Anto Popović, potisnut u drugi plan Isusovim tumačenjem ženina čina kao najave njegove skore smrti i kao anticipacijskoga pomazanja njegova tijela za ukop. Usto, pomazivanje Isusa dragocjenim miomirisom izraz je ženina poštovanja Isusa i izraz njezine ljubavi prema Isusu (Popović 2009: 44–60). Iz vizure feminističke egzegeze vidi tumačenje čina pomazanja u Moltmann-Wendel 2018: 97–107.

[25] U kanonskim evanđeljima navođenjem da neke žene, među kojima se prva redovito navodi Marija Magdalena, slijede Isusa od Galileje „naglašava se njihova duga povezanost s

Za Veliki ponedjeljak predviđena je perikopa iz Ivanova evanđelja također o pomazanju u Betaniji, s tom razlikom da se taj čin događa u kući Lazara i njegovih sestara Marte i Marije te da je ovoga puta žena koja Isusa pomazuje imenovana. Usto, ovdje Marija Isusu pomazuje noge i briše ih svojom kosom (Iv 12,1–11; f. 73b):

> V (ьo)no vr(ême) • Prijе šestiju d(ь)nь paski pride I(su)sь va vitaniju kadi bi Lazarь umrlь • koga vs(k)rêsi I(su)sь ot mr'tvihь i stvoriše emu věčeru • Mar'ta služaše emu • Lazarь bě edanь ot sidećihь š' nim': Mariê bo v'zam'ši libru masti i nardi mnogocěn'nie (4) i pomaza nozi I(su)su • i otrь vlasi svoimi nozi ego hramina isplni se ot vone masti.

Na Veliki utorak predviđeno je pjevanje Muke Kristove prema tekstu evanđelista Marka (Mk 14,1–15,47; f. 73d–76d). U najstarijem evanđelju, Marija iz Magdale pojavljuje se u trima završnim prizorima Isusova života: razapinjanja na križ, polaganja u grob i otkrića praznoga groba (Mk 15,40–16,11). U svim trima navedena je kao prva od imenovanih žena.[26] U *Hrvojevu misalu* Muka po Marku također započinje opisom pomazanja u Betaniji, u kući Šimuna Gubavca, gotovo identično, kao i kod Mateja, neimenovana žena s alabastrenom posudicom skupocjene nardove pomasti pristupi Isusu i „poli ga po glavi". U negodovanju učenika zbog rasipanja ovdje se donosi i podatak da pomast košta više od 300 denara,[27] a Učitelj i kod Marka jednako snažno brani ženin čin tumačeći ga dobrim djelom o kojemu će se navješćivati „po svem svijetu – njoj na spomen"[28] (Mk 14,3–9; f. 73d–74a). U *Hrvojevu misalu* u Muci po Marku prvi je put Marija Magdalena imenovana također u opisu razapinjanja, zajedno s drugim ženama koje su slijedile Isusa od Galileje i posluživale mu, s time da je Saloma navedena jedino u ovom evanđelju (Mk 15,40–41; f. 76c).

Isusom čime se osnažuje i njihovo svjedočanstvo". Usto, naglašavanje da su žene bile prisutne kod razapinjanja implicira odsutnost učenika te da „javnim očitovanjem solidarnosti riskiraju život" pokazujući time svoju hrabrost i postojanu odanost (Anić 2018: 71–72).

[26] Najstarije je evanđelje pisano krajem šezdesetih ili odmah iza 70. godine poslije Krista. Detaljnije o egzegetskim tumačenjima Marije iz Magdale u Evanđelju po Marku vidi Anić 2018: 69–89.

[27] U bilješkama u izdanjima Markova evanđelja objašnjava se da je tristo denara gotovo godišnja plaća jednog zemljoradnika.

[28] Prema Anti Popoviću, Isus tim riječima „ponovno ističe uzvišenost ženina čina" smatrajući ga pravednim, toliko važnim i tako pohvale vrijednim da će postati sastavnim dijelom naviještanja evanđelja po cijelom svijetu (Popović 2009: 44).

Na Veliku srijedu predviđena je za pjevanje Muka po Luki[29] (Lk 22,1–23,56; f. 77d–80b). Za razliku od ostalih evanđelista koji svoje izvješće o muci uokviruju djelovanjem žena, Luka drugdje smješta perikopu pomazanja te navodi da su žene također bile uz križ, ali ih ovdje ne imenuje (Lk 23,49; f. 80b):

> Stoêhu vsi znani ego • izdaleča zreće sih' • i ženi prišad'šee po nemь ot Galilě(e)

Na Veliki četvrtak predviđena je iz Ivanova evanđelja perikopa Isus pere noge učenicima (Iv 13,1–17; f. 81b–81c). Na Veliki petak predviđeno je pjevanje Muke Kristove prema tekstu evanđelista Ivana (Iv 18,1–19,42; f. 84b–86a). Za razliku od sinoptičkih evanđelja, u Ivanovu evanđelju Marija Magdalena nema samo ulogu svjedokinje Isusova razapinjanja nego i svjedokinje njegove posljednje odluke, ona je također nazočna u času Isusove smrti u kojem upućuje svoju majku na ljubljenog učenika (Anić 2018: 120). U Muci po Ivanu u *Hrvojevu misalu* Marija Magdalena se spominje da stoji uz Kristov križ zajedno s njegovom majkom (f. 85d).

Žene su važne svjedokinje središnjih događaja kršćanstva: Kristove muke, smrti i uskrsnuća. Navođenje žena u perikopama u kojima se govori o razapinjanju, polaganju u grob i praznom grobu važno je i zbog uspostavljanja povezanosti između preduskrsnoga liturgijskog vremena s postuskrsnim (Anić 2018: 81). Stoga će se lik Marije Magdalene (i drugih žena) vrlo često naći na sitnoslikama uz ta mjesta i u misalima. Na Veliku subotu, u sklopu liturgije vazmenoga bdijenja i krštenja čita se izvještaj o Isusovu uskrsnuću iz Evanđelja po Mateju, u kojemu su opet žene jedine nositeljice radnje (Mt 28,1–10; f. 97b). U nastavku je i antifon o tome, kojim se podvlači da su žene očevici (97d):

> Več(e)rь sobot'ni svitajući v' prvuju sobotu pride M(a)riê M(a)gdalina • i dr(u)gaê M(a)riê viditi gr(o)bь • Al(elu)ê

Za Uskrsnu liturgiju predviđen je uskrsni izvještaj iz Evanđelja po Marku (Mk 16,1–7; f. 98d).

[29] Luka je jedini evanđelist koji Mariju iz Magdale i druge žene spominje već za vrijeme Isusova javnog djelovanja u Galileji (Lk 8,1–3). Međutim, dok Matej i Marko donose popise s imenima žena u izvještajima o razapinjanju, polaganju u grob i otkriću praznoga groba, Luka prvi takav popis nakon 8,1–3 donosi tek nakon što je izvjestio o događajima vezanim uz otkriće praznoga groba, u 24,10 (Anić 2018: 97).

Perikopa na neobičan način govori o uskrsnuću kroz perspektivu iskustva žena: kamen oko kojeg se brinu otkotrljan je, ne mogu pomazati mrtvo tijelo jer je nestalo te dobivaju novu zadaću: prenijeti poruku nebeskog glasnika o uskrsnuću. „Budući da muški svjedok ne postoji, žene postaju vjerodostojne svjedokinje te se poseže za povijesnim sjećanjem žena koje su vidjele Isusovu smrt i polaganje u grob i koje su prve primile vijest o uskrsnuću“ (Anić 2018: 83).

Za četvrtak nakon Uskrsa predviđen je izvještaj o susretu Marije Magdalene i Uskrslog Krista iz Evanđelja po Ivanu, u kojemu je naglasak na njihovu odnosu, na činjenici da Isus uzlazi Ocu i da Marija Magdalena treba prenijeti poruku o uskrsnuću učenicima (Iv 20,11–18; f. 102bc). U subotu poslije Uskrsa donosi se svjedočenje Marije Magdalene učenicima o praznome grobu također iz Evanđelja po Ivanu (Iv 20,1–10; f. 103d). Za razliku od sinoptika, Ivan pripovijeda o Magdaleninim emocijama tuge i plača, te ističe kako ona prva traži Isusa, prva ga nalazi, prva ga prepoznaje i prva naviješta o tome,[30] što će postati nosivi motivi i u homiletičkim tekstovima i u oficiju sv. Marije Magdalene.

Navedena pjevanja muke i evanđeoska čitanja u liturgiji Velikoga tjedna i potom uskrsnoga vremena raspoređena su na isti način i u svim drugim glagoljskim misalima, pa tako i u *Prvotisku misala*[31] i *Prvome beramskome misalu*[32], koji su uvršteni u ovaj istraživački korpus. Jednako je tako i u liturgijskom kalendaru u svim misalima i brevijarima sv. Mariji Magdaleni dodijeljen njezin dan 22. srpnja.[33]

---

[30] Filigranski prikaz tumačenja identiteta i uloge Marije iz Magdale u Evanđelju po Ivanu vidi u Anić 2018: 119–137.

[31] *Misal po zakonu rimskoga dvora* (*Missale Romanum Glagolitice*) iz 1483. prva je tiskana knjiga na glagoljici i na (hrvatskome) crkvenoslavenskom jeziku te ujedno i prvi tiskani misal na jeziku koji nije latinski i na pismu koje nije latinica. Kako napominju Ana Šimić i Vida Vukoja, samo je devet godina ranije tiskan prvi misal uopće, rimskoga obreda i na latinskome jeziku, 1474. u Milanu (Šimić, Vukoja 2023: 7). Tiskanje je završeno na dan kada se slavi Katedra Sv. Petra apostola u Katoličkoj crkvi (22. veljače 1483), čime su glagoljaši htjeli i simbolički potvrditi svoju pravovjernost i pripadnost Rimskoj crkvi, uočava S. Damjanović (2012: 272).

[32] *Prvi beramski (ljubljanski) misal* treći je misal koji je pisao Bartol Krbavac, nakon *Berlinskoga* i *Ročkoga misala*, a upotrebljavao se u Bermu u Istri. Više o samome kodeksu, njegovu sadržaju, jezičnoj analizi i minijaturama vidi u Pantelić 1964, posebice 42–48, 60–67.

[33] Sanktoremi se naravno mogu razlikovati u pojedinim kalendarima. Sanktorem sv. Marije Magdalene je stabilan, za razliku od sv. Lazara koji se različito pojavljuje u glagoljskim kalendarima: 21. srpnja, 14, 16. i 17. prosinca. Sanktoremi se razlikuju po duljini liturgijskih službi.

U kalendaru uz imena svetaca[34] dolaze i njihove kategorije (mučenik, ispovjednik, opat, biskup, djevice itd.), kao i stupanj svetkovina: *dupal*, *poludupal*. Latinski izvornik misala prema kojemu su se ravnali glagoljaši u kalendaru donosi *Sanctae Mariae Magdalenae poenitentiariae*, *(semi)duplex* dok u glagoljaškim misalima (i brevijarima) redovito izostaje kvalifikacija te se donosi samo *Marie Magdalêni polь du(palь) X* (dakle izostaje *pokajnica*). Stupanj svetkovine u latinskim misalima *duplex, semiduplex* (zapovijedani blagdan) – u srednjem vijeku određuje slavljenje razrađenijom liturgijom rezerviranom za najvažnije svece i apostole.[35]

Istaknuto mjesto Marije Magdalene u liturgijskim knjigama očituje se i u fondu imena svetaca u litanijama svih svetih koja se apostrofiraju kod blagoslova krsne vode u obredu krštenja na Veliku subotu: nakon zaziva svecima slijedi zaziv Blaženoj Djevici Mariji, a odmah potom apostrofira se: *s(ve)ta M(a)riê Magdalêno mol(i) za nasь*. Navedena je dakle prva među sveticama, nakon čega slijede zazivi svetica mučenica i djevica.

Za Uskrsnu liturgiju u misalima predviđeno je, prema uputi, pjevanje sekvencije *Žr'tvi pask(o)v'nie*[36], u kojoj Marija Magdalena iznosi svoje svjedočenje o praznom grobu, anđelima i Kristovoj slavi (*Hrvojev misal*, f. 98c–98d):

> Žr'tvi pask(o)v'nie požiraûtь h(rьst)ьêne • agn(ь)cь ov'ce ihь izb(a)vi kr'viju • H(rьst)ь neporočanь O(tь)cu prebi rav'nь • i smiri griš'niki • R(ь)ci n(a)mь M(a)rie čto vidi n' puti • Grobь H(rьst)a živućago • i sl(a)vu vidihь v'skrsnuv'ša • R'ci n(a)mь • An'j(e)l(ь)sko sviditel'stvo sun'darь i rizi • R(ь)ci • Vskrse

[34] Glagoljski kalendari čuvaju bogat registar europske svetačke heortologije svih kategorija i kvalifikacija od 7. do 15. stoljeća (Pantelić 2000: 365). Usto, osim rimskog sloja svetaca u misalima se može detektirati „veliko šarenilo svetkovina različita podijetla", tako u *Hrvojevu misalu* Marija Pantelić uočava sloj francuskih, južnotalijanskih, afričkih, carigradskih do dalmatinskih, mađarskih pa i čeških svetaca (Pantelić 1973a: 492).

[35] U glagoljaškim kalendarima, osim Gospinih blagdana, mali je broj svetica kojima je dodijeljen stupanj *duplex*. Među njima su: sv. Agneza, djevica i mučenica (21. siječanj), sv. Jelena, cesarica (22. svibanj), sv. Klara, djevica (12. kolovoz), sv. Priska, mučenica (6. rujan), sv. Katarina, djevica i mučenica (25. studeni). Tako je primjerice u *II. Novljanskom brevijaru*, čiji je kalendar analizirala M. Pantelić (1979).

[36] Uskrsna sekvencija *Victimae paschali laudes* važna je za razvoj liturgijske drame – iz nje se razvio dramski prikaz triju Marija koje dolaze na Isusov grob poznat pod nazivom *Visitatio sepulchri* (*Posjet grobu*). Detaljnu analizu vidi u Young 1962[2]: 273–306.

H(rьst)ь up(ь)vanie n(a)še[37] • pred'hodit' vi v Galilêju • R(ь)ci •

U toj dijaloškoj sekvenciji slavi se Kristova pobjeda nad smrću kroz dramatičan dijalog, a posebno je važno istaknuti komentar o vjerodostojnome svjedočenju Marije Magdalene, čime se slavi istinoljubivost prve svjedokinje kojoj treba vjerovati (98d):

Virovati bole e(stь) istin'noi M(a)rii • nere židov'skomu n'rodu i lažnomu[38] • R(ь)ci • Vidihь H(rьst)a v'skrsnuv'ša iz' mrtvihь vistinu •

Nakon mrtvačkih misa u misalima slijedi sekvencija *D(ь)nь gněva – Šekvenciê siê za mrtvihь na misi* (*Dies irae*)[39] u kojoj se spominje Marija, a u nekim verzijama precizira se da je riječ o Magdaleni, premda je to jasno i iz samoga konteksta*: Ki M(a)riju Magdalěnu otrěšil si • i razboinika uslišal' si • mani takoe up'v(a)nie dalь esi* • (*Hrvojev misal*, f. 241a–b).

Pamćenje biblijskoga lika Marije Magdalene u glagoljaškim misalima dosljedno je kad se donose izvori iz evanđeoskih čitanja. Znatnije razlike se pojavljuju u drugome dijelu misala, tj. u sanktoralu (*Proprium sanctorum*) u molitvama na blagdan svete Marije Magdalene u kojima se spominje njezina grešnost. Iz molitava se u svim misalima očituje da je Marija Magdalena poistovjećena sa sestrom Marte i Lazara, s bezimenom preljubnicom koju žele kamenovati (Iv 8,1–11) te s grešnicom iz grada u kući Šimuna Gubavca (Lk 7,36–50). Tako primjerice donosi *Prvotisak* (f. 167b–167d):

Mene zdaše (!) grêšnici pogubiti me svêdêniê tvoê g(ospod)i razumêhь vsakoe končini vidêhь konacь • široka zapov(ê)dь tvoê zêlo s(ti)h(ь) • b(la)ž(e)ni neporočni v puti hodeče i v zakoni g(ospod)ni • or(a)c(iê) b(la)ž(e)nie M(a)rie Magdalêni

[37] U nekim je misalima doslovniji prijevod „upvanie moe" prema latinskom izvorniku: *Surrexit Christus, spes mea: praecedet vos in Galilaem.*

[38] Pogrdno spominjanje Židova izbrisano je iz Rimskog misala 1570. Sekvencija *Victimae paschali laudes* jedna je od četiriju koje su preživjele reformu Tridentskog sabora.

[39] Prema Mariji Pantelić, ta „najtragičnija pjesma srednjeg vijeka" uvedena je već od prve polovice 15. stoljeća, pjevala se najprije na posljednju nedjelju poslije Duhova, a kasnije se vezuje uz mrtvačke mise (1964: 26–28). *Misal kneza Novaka* donosi najraniji prozni prijevod, a imaju je i neki brevijari, primjerice *Drugi beramski*. Više o svim varijantama u HSP 2010: 137–164.

m(o)l(imь) te g(ospod)i prosbami pomozêm se eeže m(o)l(it)-
vami um(o)lenь četvt(ь)todnevna Lazara brata ee ot ada živa
vskrêsi •

Sadržajno podudarne molitve i upute donosi i *Prvi beramski misal* (171d–172b).

Razlike između pojedinih glagoljskih misala vizualno su najočitije u iluminacijama. Kako je rečeno, *Hrvojev misal* najljepši je iluminirani hrvatskoglagoljski kodeks, a ovdje je posebno relevantan jer upućuje na izravne veze s napuljskim Anžuvincima, koji su bili zaslužni za procvat iluminiranih liturgijskih kodeksa, što se odrazilo i u sanktoralu i u njegovoj bogatoj dekoraciji.[40] Iluminator je posebice istaknuo ona svetopisamska mjesta koja govore o sv. Magdaleni, sv. Marti i sv. Lazaru. Osim Lazarova uskrišenja, gdje kod bratova groba asistiraju njegove sestre Marta i Marija, prikazane su one vjerojatno zajedno s Lazarom, prema legendi, i kod uskrišenja sina udovice iz Naima, kako pretpostavlja Marija Pantelić (2000: 358). Portreti Marte i Marije naslikani su u krugovima incijala V na početku evanđeoske perikope Lk 10,38-42 na Veliku Gospu koja govori o Isusovu posjetu tim dvjema sestrama u Betaniji. Osim te tri spomenute sitnoslike (f. 57a; 56b; 175b) ilustrirana je scena Marije Magdalene kod Kristova groba (f. 102b), a čitav njezin lik na početku njezine mise (f. 170b). Posljednja spomenuta sitnoslika posebno je važna, Marija Pantelić je naziva *Marija Magdalena pokornica* (f. 170b), na njoj je svetica prikazana bosonoga i naga, ali joj je tijelo prekriveno dugom svijetlom kosom i obraslo u duge dlake poput krzna te zaogrnuto crvenim plaštem, a u ruci drži alabastrenu posudu s pomasti, njezin uobičajeni atribut. Takav pustinjački, pokajnički tip svetičine ikonografije karakterističan je za kasnosrednjovjekovnu zapadnu umjetnost, a nastao je pod utjecajem ikonografske konvencije hirzutizma u prikazu svetaca pustinjaka na Istoku, posebice Marije Egipatske, te s druge strane interferencijama s mitom o divljem čovjeku, tj. divljoj ženi iz pučke tradicije, kako pokazuje istraživanje Višnje

[40] Iluminacije u *Hrvojevu misalu* istraživali su Marija Pantelić 1970; 1973b; 2000; Kruno Prijatelj 1984; Ljiljana Mokrović 2008; 2010; 2011. O utjecaju Anžuvinaca na umjetnost i književnost vidi Kolumbić 1994: 24–35; Babić 2019: 363–377; Fisković 2002. Također vidi zbornik radova *Zadarski mir: prekretnica anžuvinskog doba* (2022). Kulturno djelovanje dinastije Anžuvinaca, osobito nakon sklapanja Zadarskog mira 1358. godine, korelira s procesom političke integracije dalmatinskih gradova s hrvatskim, bosanskim i ugarskim zaleđem, čime je omogućena življa kulturna razmjena, ali i njihova otvorenost renesansnim strujanjima.

Bralić (2012).[41] U *Hrvojevu misalu* Magdalena je na pet sitnoslika, Marta na tri, dok je Majka Božja na osam. Tolika pozornost Mariji Magdaleni ne začuđuje imamo li na umu da su se troje Kristovih prijatelja posebno častili u Provansi: sv. Magdalena u spilji Ste Baume, sv. Lazar u Marseilleu kao prvi biskup toga grada, a sv. Marta u Tarasconu. Napuljski Anžuvinci bili su u isto vrijeme i grofovi Provanse, kult ovih svetaca širio se i po Italiji, te tako zadarska katedrala sv. Stošije (Anastazije) dobiva relikvije sv. Magdalene 1332. godine, a relikvijar im je istoga oblika i od istoga majstora kao i onaj sv. Marte iz polovice 14. st. (Pantelić 2000: 358).

Zaključno o analizi lika Marije Magdalene u misalima može se ustvrditi da supostoje dva paralelna tijeka gradnje njezine uloge u glagoljaškoj zajednici: svjedokinja uskrsnuća i pokajana grešnica, čiji se blagdan slavi 22. srpnja u liturgijskom kalendaru. Izvori za biblijsku Mariju Magdalenu vezani su uz uskrsni ciklus i najvažniji kršćanski blagdan, dok su izvori za lik pokajane grešnice derivirani iz perikopa o pomazanju, koje su uključene i u liturgiju Velikoga tjedna: na Cvjetnicu iz Muke po Mateju (Mt 26,6–13), na Veliki ponedjeljak iz Ivanova evanđelja (Iv 12,1–11) i na Veliki utorak iz Muke po Marku (Mk 14,3–9).[42] Takva će dvostrukost pamćenja lika Marije Magdalene ostati u misalima sve do reforme liturgijskog kalendara nakon Drugog vatikanskog sabora u drugoj polovici 20. stoljeća.[43]

[41] Ikonografsku zbrku i dvosmislenosti između prikaza lika Marije Magdalene i Marije Egipatske istražuje Forconi 2024: 23–112. Sitnoslika *Marija Magdalena pokornica* iz *Hrvojeva misala* uvrštena je s odličnim opisom Buge Kranželić u katalog izložbe *Premazane svim mastima: ženski likovi na srednjovjekovnim sitnoslikama u glagoljskim rukopisima* (2025: 31–33). Izložbu je pripremila Sanja Cvetnić sa studentima povijesti umjetnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu u sklopu HRZZ projekta IP-2024-05-8346 *Žene i žensko u srednjovjekovnom i ranonovovjekovnom glagoljaštvu (FEMIGLA)*.

[42] Sva evanđelja donose scenu Isusova pomazanja, ali se ponešto razlikuju. U Markovu (14,3–9) i Matejevu (26,6–13) evanđelju je anonimna žena, u Lukinu je grešnica iz grada (7,36–50). Kod Ivana događaj nije u kući Šimuna Gubavca, nego u kući Marte, Marije i Lazara, a pomazala ga je Marija (12,1–11). Kod Luke i Ivana pomazuje noge i briše ih svojom kosom. Kod Marka i Mateja žena pomazuje Isusovu glavu u slijed događaja koji je povezan s mukom i kao priprava Isusova tijela za ukop. Zajedničko je svima prosvjedovanje Isusovih sustolnika/učenika zbog ženina čina i s druge strane Isusova obrana žene i njegovo pozitivno vrednovanje ženina čina. Na temelju toga što kod Ivana prigovara Juda (zbog pohlepe) Schüssler Fiorenza zaključuje da je evanđelist najvjerojatnije želio prikazati Mariju iz Betanije kao istinsku učenicu i poslužiteljicu, koja se razlikuje od izdajice koji je pripadao Dvanaestorici (2011: 378).

[43] U *Rimskom misalu* (1980: 523–524) u molitvama se više ne spominje njezina grešnost, nego isključivo njezina uloga prve svjedokinje i njezina postojana ljubav prema Kristu.

U glagoljskim je misalima znatno više prostora dano biblijskoj Mariji Magdaleni, dok će u brevijarima, kako ćemo vidjeti, biti u središtu srednjovjekovna pokajana grešnica koju se povezivalo s biblijskom svjedokinjom uskrsnuća. Povezivanje biblijskog lika i pokajane grešnice na neobičan će se način očitovati u liturgijskoj shemi svetičina dana.

2.2. Glagoljski brevijari

Brevijar je, uz misal, najvažnija liturgijska knjiga te zajednička javna služba Crkve sastavljena od psalama, antifona, svetopisamskih, patrističkih i hagiografskih čitanja (2000: 349).[44] Brevijari su i svojevrsne „antologije srednjovjekovnog duhovnog štiva" koje su znatno utjecale i „na razvijanje opće književne kulture glagoljaških pisaca" (Hercigonja 1975: 90), kao i na „oblikovanje sustava vrijednosti, na ponašanje," te „estetski ukus zajednice" (Radošević, Dürrigl 2025: 12).

U svim brevijarima, kao i u misalima, Mariji Magdaleni posvećena je služba na njezin dan 22. srpnja. Budući da je poistovjećivana s Marijom, sestrom Marte i Lazara iz Betanije, pojavljivat će se i u službama predviđenima za njihove spomendane: sv. Marta 29. srpnja i sv. Lazar 16/17. prosinca. Osim u sanktoralu, pojavljivat će se i u temporalu, u homilijama sv. Grgura pape, sv. Augustina i sv. Ambrozija.

U analitičkom korpusu donijet ću istraživanja iz sljedeća tri brevijara: *Prvi beramski brevijar* (sanktoral), *Drugi beramski brevijar* (temporal i sanktoral) i *Brevijar Vida Omišljanina* (temporal).

Prvi beramski brevijar[45] osim spomena u kalendaru (f. 172v) i uskrsnoj sekvenciji[46] (f. 167d), kao i u misalima, Mariji Magdaleni posvećuje službu

[44] O razvoju brevijara u povijesti liturgije vidi Pantelić 1977; Crnčević, Kuhar 2021; Kuhar, Crnčević 2023. O specifičnostima osobina književnoga žanra brevijara vidi Vučković, Dürrigl 2021. Brevijari su zanimljiv korpus i za proučavanje glagoljaške čitateljske zajednice, stoga upućujem na recentno objavljenu knjigu koja je tome posvećena Radošević, Dürrigl 2025.

[45] *Prvi beramski brevijar* hrvatskoglagoljski je rukopisni kodeks s kraja 14. stoljeća, koji se upotrebljavao u Bermu u Istri, a čuva se u Narodnoj in univerzitetnoj knjižnici u Ljubljani (sign. Ms161). O putu beramskih glagoljskih rukopisa od srednjovjekovnoga skriptor(ij)a do Ljubljane vidi istraživanje T. Galovića i E. Orbanića (2023). Detaljnije o samome kodeksu, tekstološku, književnopovijesnu i liturgičku raščlambu te o jeziku i povijesti vidi u istraživanjima okupljenima u knjigu *Studije o Prvome beramskom brevijaru* koju su uredili A. Mihaljević, M. Mihaljević i A. Radošević (2023).

[46] Uskrsna sekvencija u *Prvom beramskom brevijaru* zapravo je kompilacija dviju sekvencija, što su uočile i analizirale Radošević, Dürrigl 2025: 269–272.

na njezin dan (f. 83b–85c), a spominje se i u službi sv. Lazara (f. 163d, 164a) te u službi sv. Marte (f. 165a, 165b, 165c). U usporedbi s latinskim izvorima te drugim hrvatskoglagoljskim brevijarskim svetačkim lekcijama hagiografski tekstovi u ovome brevijaru, kako pokazuje analiza Vesne Badurina Stipčević (2023), predstavljaju starije i dulje inačice svetačkih čitanja. Svetačko slavlje Marije Magdalene spada u sanktoreme bogatijega sadržaja: ima vlastite antifone uz psalme, čitanja u noćnicama, responzorije i verse, himne i molitve. Večernja služba[47] sv. Marije Magdalene započinje molitvom oblikovanom na temelju motiva pomazanja u Betaniji (Iv 12,1–11; f. 83b):

> Masti M(a)riê predragie prinese sьsudь predobrie . i pomaza b(la)ž(e)nê nozê g(ospod)ni . plačući sь slzami . čьstь i krasota i vlastь b(u)di troici edinoi . o(t)cu že edinomu p(a)r(a)klitu . v beskonačnie v(ê)ki . amen.

Potom slijedi perikopa iz evanđelja o grešnici iz grada koja u kući Šimuna farizeja Isusu pomazuje noge prema Lukinu evanđelju (Lk 7,36–50; f. 83c). Osim što je preko motiva pomazanja Marija Magdalena identificirana s bezimenom grešnicom iz Šimunove kuće, istim je logičkim procesom poistovjećena i s Marijom, sestrom Marte i Lazara u molitvi koja potom slijedi (f. 83c).

Fuzija različitih novozavjetnih žena očita je i u himnu o Magdaleninu obraćenju (f. 83c–83d):

> Hv(a)la mat(e)ri Cr(ê)kvi s(ve)têi . hvala istočniku H(rьst)u . iže iz M(a)rie izagna .ž. bêsi po sed' mihь obrazêhь m(i)l(o)-sr(ь)diê . M(a)riê sestra Lazareva . siê e(stь) êže velmi sьgr(ê)ši . i ne otstupi ot nee stvorь pakleni . i pride k životu sv(ê)tlomu . po tomь tečen'i pltaskago blaženiê e(stь) gr(ê)šn(i)ca otr(ê)-

[47] Struktura i sadržaj službe časova predviđenih za pojedini dan/blagdan ovisi o kategorizaciji u liturgijskom kalendaru. Kategoriziranje pojedinih slavlja najvišim stupnjem, *duplex*, kako pojašnjavaju K. Kuhar i A. Crnčević, „proizlazi iz dvostruke noćne službe u te dane: bdijenja na početku noći te službe nakon ponoći (...). U noćnoj službi (*lat. matutinum*) svaka noćnica (lat. *nocturnum*) imala je po tri psalma i tri čitanja s responzorijima. Jutarnju službu časova (lat. *laudes*) čine: pet psalama s antifonama, kratko čitanje, himan, evanđeoski hvalospjev *Benedictus* s antifonom, a čas završava molitvom. Srednji, ili dnevni časovi (lat. *hora prima, tertia, sexta* i *nona*), koji su se molili u određeno vrijeme dana, imaju himan, po tri psalma s antifonom, kratko čitanje s responzorijem i zaključnu molitvu. Večernja je služba (lat. *vesperae*) ustrojbeno bila jednaka kao jutanja, a za evanđeoski hvalospjev uzima se hvalospjev *Magnificat*" (Kuhar, Crnčević 2023: 164).

> šena ot istlênnago iga . v sl(a)vni životʼ pristupi . teče k vraču d(u)ševnomu M(a)riê noseĉi sьsudь aromatski . i ot bolêzni ûže imê zdrava e(stь) . m(i)l(o)stiû G(ospod)a Sp(a)sa H(rьst)a . vskrsša pobêdivšago vshodeĉago ot pakla vidê radosti prvêe doiti uteže . êže prvêe vs(ê)hь vžegla se bê hotêniem edinomu b(og)bu v troici – b(u)di sl(a)va . iže mnog imь gr(ê)hi omi . i muki ostavlaetь . i dastь imь mazdu . am(e)nь .

Himan, u skladu s funkcijom koju ima u liturgiji časova, pjesničkim stilom sintetizira život i preobrazbu Marije Magdalene nakon što je Isus oslobađa sedam demona, ozdravljena je od bolesti grijeha te joj je prvoj bilo dano vidjeti uskrslog Učitelja. U razlogu zašto je baš Marija Magdalena prva svjedokinja uskrsnuća mogu se prepoznati odjeci iz Augustinova traktata 121,1 (*Noli me tangere,* Iv 10,10–29) gdje ustvrđuje da je kao žena osjećajnija te je tražila Gospodina vatrenije od apostola.[48] Himan ima vrlo slojevit teološki i semantički izričaj, a na temelju toga što se Isus naziva imenom *spasь* uočava se, kako pokazuju istraživanja J. Vele (2023: 451), da je nesumnjivo stariji od samoga brevijara u koji je preuzet.

Motiv pomazanja kao ishodište logičkog procesa povezivanja Marije Magdalene s grešnicom iz Šimunove kuće, koja pere Isusu noge svojim suzama i maže ih skupocjenom pomašću (Lk 7,36–50), nastavlja se i homilijom sv. Augustina, u koju su umetnuti responzoriji i versi iz uskrsnih evanđelja gdje se najavljuje odlazak na grob s posudom alabastrene pomasti za pomazanje mrtvoga Isusova tijela (f. 83d–85a):

> E(van)ĵ(e)lie egda čtet se rasmotrimo slišaste . i stv(a)ri svršenoû i stv(o)renoû vzvêĉenu i ustanoviĉenoû . predʼ očima sr(ьd)ca v(a)šego . vidêste bo ne têlomь na misliû G(ospod)a I(su)sa h(rьst)a v domu parisêovê vzležeĉa . i prizvanь ot nego ne mrzeĉi . vêdêste bo oĉe i ženu gl(a)situ v gradê zlago že gl(a)sa . êže b(ê)še grêšnica . nezvana všadʼši na obêdь . idêže lêkarь ee vzležaše . vziskati m(i)l(o)stivago zdraviê ne stidê se . Rêš(ponь) . M(a)riê Magd(a)lêna i drugaê M(a)riê idêhu rano kь grobu . I(su)sa eg(o)že iĉete vsta nêstь sadê . êk(o)že gl(agola)lь e(stь) . predhodit vi v Galilêi . tu i uzrite . a(lelu)ê .b. b(e)rš(ь) . i velmi zaûtra vʼ edinu sobotь pridu kь grobu .

[48] Dostupno na adresi http://www.augustinus.it/latino/commento_vsg/index2.htm (posjet 22. 7. 2025).

> vsiêv'šu slncu ûže i všad'še vidêše ûnošu sêdeĉa o desnoû iže r(eč)e imь . i prilnu l(ê)ki neponosь na obêdê . podobna v dobrodêên'i . znaêše bo eliko bez nego trudila se bi . i ego iscêleniemь svobod'na b(i)ti . vidêše k' komu prišla bi . pristupi bo ne k gl(a)vê G(ospod)ni nь k nogama imaže zlo hodila b(ê)še . stopь pravihь iskaše . prêje slzi izliê srdačnie . i umi nozê g(ospod)ni službоû isp(o)v(ê)daniê . vlasi svoimi otrь . obcelivaûĉi pomaza . ml'ečĉi gl(agola)še . ne s(love)semь izgovaraše . na obêtomь lûbve skazovaše . êko ubo prikosnuti se G(ospode)vê umivaûĉi celivaûĉi otiraûĉi . pomazaûĉi nozê ego [...] rêš(ponь) . raduite se sь mnoû vsi iže lûbite g(ospod)a . êk(o) eg(o)že iskahь êvi se mnê . i egda plakah' u groba vidêhь G(ospod)a moego [...]

Kako je očito u važnom stoga i malo dužem citatu, umetanjem responzorija i versa[49] sadržajno oblikovanih prema izvještajima o događanjima uskrsnoga jutra u homiletsku lekciju o posve drukčijem događaju iz evanđelja na dojmljiv se način u pamćenju recipijenata stvara veza između uključenih aktera: neimenovane grešnice i Marije Magdalene. Meditativna čvorišta na kojima se stvara mentalna slika vezana su uz paralele motiva pranja i pomazivanja nogu s hodom prema Kristovu grobu, odnosno hoda u grijehu i hoda prema izliječenju, što rezultira završnom poukom o otpušanju dugova i iskazivanju ljubavi (f. 85a). U navedenoj Augustinovoj homiliji o grešnici iz Lukina evanđelja uopće se ne spominje Marija Magdalena, nego se potiče na razmišljanje o putu izlaska iz tame grijeha u svjetlo izliječenja. Prekidanjem patrističkog teksta uskrsnim responzorijima i versima koji se pjevaju stvara se drukčiji afektivni i kognitivni učinak na recipijenta te neimenovana grešnica dobiva lice prve svjedokinje uskrsnuća. Aurelije Augustin u svojim sermonima Mariju Magdalenu stavlja uz Blaženu Djevicu Mariju kao prototip stare Eve jer noseći vijest uskrsnuća obnavlja red stvaranja koji je narušio izvorni grijeh i njegove posljedice (Anić 2018: 229).[50]

[49] Responzoriji i versi su, kao i antifone i himni, dio liturgije časova koji su određeni za pjevanje. Responzoriji i versi (rêšponь i beršь) prate čitanja u noćnoj službi časoslova te funkcioniraju kao pjevani dijalog koji je pratio svetopisamsko, hagiografsko ili patrističko čitanje. „Antifone prethode psalmima i slijede ih te nose vlastitu teološku tematiku svetačkog slavlja" (Kuhar, Crnčević 2023: 181).

[50] Augustin dakle u Mariji Magdaleni vidi novu Evu koja naviješta spasenje naviještajući uskrsnuće. Detaljnije o tome tumačenju vidi Anić 2018: 228–229.

U skladu s ranokršćanskom tradicijom, u jutarnju službu na dan sv. Marije Magdalene umetnuti su stihovi iz *Pjesme nad pjesmama*,[51] čime se obraćenje grešnice povezuje s alegorijom Kristove ljubavi prema Crkvi (f. 85b):

> an(tifonь) . ûže ubo zima minu . daždь otide i presta . vstani bližnaê moê golubice moê i pridi . an(tifonь) . pridi vzlûblenice moê . i priložu v tebê prêst(o)lь moi . a(lelu)ê an(tifonь) . siê e(stь) krasna meû deĉerami er(u)s(oli)mskimi [...]

U službi sv. Lazara,[52] biskupa i mučenika, Marija Magdalena je poistovjećena s njegovom sestrom Marijom (f. 163d, 164a). Prvo se spominje njezina ljepota u usporedbi s Lazarovom[53] (f. 163d), potom legenda o dolasku u južnu Francusku (f. 164a):

> t(a)ko i sestra ego M(a)riê Magdal(e)na meû ženami [...] Lazar' ubo kada s' mnogimi pride v Mar'šiliû s' sestrami . M(a)riê Magdalêna i Mar'ta . i M(a)riê Klêopova i Saloma . i s' mnogimi inimi vistinu .r. i .i. egdaže Lazarь biskupь . po lêtê ed(i)nomь . s(ve)timь P(e)trom' postavlenь bê i napravlenь i lêt' .ĵ. v' biskups'tvê sudь prodikova . silami i čudesi dêlae . t(a)ko da .ĵ. i .e. mr'tvihь v'zbudi .

---

[51] Posljednji grčki crkveni pisac na Zapadu Hipolit Rimski (oko 170–235/236) u svom *Komentaru Pjesme nad pjesmama* uspoređuje sliku zaručnice koja noću traži ljubljenoga (Pj 3) sa ženama na grobu te Mariju Magdalenu tumači kao alegoriju zaručnice iz *Pjesme nad pjesmama*, a Krista kao zaručnika. Kao zaručnice koje noću traže ljubljenoga, žene na grobu za Hipolita predstavljaju Crkvu. Detaljniju analizu *Komentara* i pretvorbi žena u apostolice te davanja naslova *apostolice apostola* Mariji Magdalene vidi u Anić 2018: 223–226.

[52] Novozavjetni je lik sv. Lazara ocrtan kao biskup i mučenik u Marseilleu, ne pojavljuje se u latinskoj tradiciji te njegovo uvrštavanje u sanktoral svjedoči o povezanosti beramske glagoljaške tradicije s franačkom liturgijskom tradicijom (Pantelić 1971: 327–328; Kuhar, Crnčević 2023: 170). Analizu pasije sv. Lazara vidi u Radošević, Dürrigl 2023: 134–140; Radošević, Dürrigl 2025: 153–172. Autorice uočavaju da je mučenje sv. Lazara u *Prvom beramskom brevijaru* jedina potvrda toga teksta u našim brevijarima te da sastav po stilskim karakteristikama djelomično odudara od uobičajenih svetačkih čitanja (Radošević, Dürrigl 2025: 155).

[53] Na tu neobičnost u okviru sačuvanih glagoljskih svetačkih legende, tj. detaljan opis Lazarova fizičkog izgleda, upućuju Andrea Radošević i Marija-Ana Dürrigl, koje uočavaju da je „opis Lazarova izgleda i muževne privlačnosti, te njegova ponašanja prije i poslije uskrsnuća dulji od fabularnog dijela u kojem se šturo navodi kako su doplovili u Marseille i kako je postavljen za biskupa" (2025: 156–157).

U I. večernjoj službi sv. Marte[54] u nebiblijskom antifonu spominju se Magdalenina imanja (f. 165a), potom u hagiografskom čitanju Marta kori sestru zbog njezinih grijeha (f. 165a). U responzoriju koji slijedi ističe se da su Martine molitve uslišane te da njezina pokajana sestra ulazi u Šimunovu kuću Isusu oprati noge svojim suzama i obrisati ih svojom kosom (prema Lk 7,36–50), a potom svetačka lekcija pripovijeda o Magdaleninu dolasku u Marseille, sa sestarom i bratom, gdje je propovijedala riječ Božju i obraćala pogane (f. 165b):

> v' korab(a)lь bê v'vr'žena . i s' bratomь i s' sestroû i sa inimi . vêr'na gospoê B(o)žiê prez' vesalь i mor'nari priplu do Mar'šilie pl'nê s v'seû čeladiû . i sl(o)vo b(o)žie prop(o)v(ê)daše . a idoli vse otz'va . i obrati v'sь êzikь k g(ospod)u b(og)u rêsnomu .

U nastavku hagiografije u oficiju sv. Marte pripovijeda se o njezinu djelovanju i propovijedanju u novoj domovini (f. 165d) te o učincima njezine molitve u obraćenju najpoznatnije grešnice, sestre Magdalene, koja joj se ukazuje na samrti u slavi s anđelima (f. 166a).

Sanktorem Marije Magdalene ne donosi ništa o njezinu dolasku u južnu Galiju te o propovijedanju kršćanstva i uspjesima u obraćanju pogana. O tome se pak saznaje iz sanktorema sv. Marte i sv. Lazara – na te su intertekstualne relacije, čini se, pisari brevijara i računali.[55] Predaja o čudesnom dolasku svete betanijske obitelji (Marte, Marije i Lazara) u Provansu u lađi bez jedra, bez kormila i bez vesala vrlo je stara te se njezini odjeci pojavljuju u različitim srednjovjekovnim žanrovima. Međutim, po svemu sudeći, pojedini dijelovi inkorporirani u službu sv. Marije Magdalene mogli bi biti stariji. To se posebice odnosi na himan u kojemu se Isus naziva imenom

[54] Služba sv. Marte opširnija je u *Prvom beramskom brevijaru* nego u rimskoj liturgiji na latinskom jeziku (Kuhar, Crnčević 2023: 169). Martin je latinski životopis nastao vjerojatno u 12. stoljeću u više inačica. Službu sv. Marte u *Prvom beramskom brevijaru* analiziraju Radošević, Dürrigl 2023: 134–140; Radošević, Dürrigl 2025: 181–191. Ovdje je važno istaknuti što autorice zaključuju uočavajući da je dodavanje teksta o sv. Marti u *Prvom beramskom brevijaru* ujedno i „kasnosrednjovjekovno preispitivanje vrijednosti *vita activa* u odnosu na preferiranu i u tekstovima često isticanu *vita contemplativa*, a koja se odnosi na biblijsku perikopu iz Lukina evanđelja (Lk 10,38–42). Suprotstavljanje aktivnoga i kontemplativnoga života (pri čemu se potonje nerijetko isticalo kao vrednije, bolje, čišće) nadiđeno je u liku Marte kako je predstavljen u oficiju, odnosno u legendi" (Radošević, Dürrigl 2025: 191).

[55] S druge pak strane, pasija sv. Lazara ne sadrži ništa o njegovu uskrsnuću, premda je riječ o prijelomnom događaju u njegovu životu, to se pak spominje u službama njegovih sestara, Marte i Marije, kako primjećuju Radošević, Dürrigl 2025: 160.

spasъ te stoga pripada tekstovima najstarije *Spas*-tradicije, kako pokazuju istraživanja koja je proveo Jozo Vela (2023: 289–291). Riječ je uglavnom o svetačkim slavljima staroga rimskoga sloja, u koje spada i služba sv. Marije Magdalene (Vela 2023: 319).

Drugi beramski brevijar[56] (sanktoral) u drugom svesku, koji sadrži *Proprium Sanctorum*, Mariju Magdalenu također spominje u večernjoj službi koja joj je posvećena i u kojoj je i homilija sv. Augustina (f. 89a–90d), te se potom spominje u još jednoj homiliji sv. Augustina na sv. Lovrijenca (f. 109d). Večernja je služba gotovo identična kao u *Prvomu beramskomu brevijaru* – istim se liturgijskim elementima povezuje pomazanje Marije u Betaniji s grešnicom u kući Šimuna farizeja iz Lukina evanđelja te se stapa u jedan lik s Marijom Magdalenom kao svjedokinjom uskrsnuća. Znatnija razlika u odnosu na *Prvi beramski* jest u završetku večernje službe te izostanku jutarnje službe na dan sv. Marije Magdalene. Drugi je spomen Magdalene u sanktoralu *Drugoga beramskoga brevijara* homilija sv. Augustina o služenju u kojoj se navodi da je sestra Marte i Lazara (f. 109c–109d).

Drugi beramski brevijar (temporal) u prvom svesku koji sadrži *Proprium de tempore* Mariju Magdalenu spominje na više mjesta u službi predviđenoj za uskrsno vrijeme: uskrsni antifon (f. 158a), u tri homilije sv. Grgura (f. 158c–160d; 163b–163d; 188a), u slovu sv. Ambrozija (f. 163d) i antifon o sedam bjes (f. 167c) te u nekoliko incipita prethodećih evanđelja tim homilijama. Najvažniju ulogu u stvaranju srednjovjekovnog svetačkog modela Marije Magdalene kao pokajane grešnice odigrale su homilije sv. Grgura. U prvoj od tri spomenute Grgurove homilije (f. 158c–160c), koja počinje *Mnozim vam vistinu čteniem*, Marija Magdalena je spomenuta više puta u kontekstu komentara uskrsnih evanđelja, ali isključivo kao biblijski lik koji zajedno s drugim svetim ženama odlazi na grob pomazati Kristovo mrtvo tijelo. U istom kontekstu se spominje i u trećoj propovijedi (f. 188a). U homiliji *Mariê Magdalêna êže bêše v gradê grêšnica* (f. 163b–163d), koja je predviđena za čitanje četvrtkom nakon Uskrsa kao tumačenje Iv 20,11, sv. Grgur pak povezuje Mariju Magdalenu s grešnicom kojoj je Isus oprostio mnoge grijehe jer je mnogo ljubila (Lk 7,36–50):

[56] *Drugi beramski (ljubljanski) brevijar* dvosveščani je hrvatskoglagoljski kodeks iz 15. st. koji se upotrebljavao u Bermu u Istri, a danas se čuva u Narodnoj in univerzitetnoj knjižnici u Ljubljani, sign. Ms 163 (stara sign. C 163a/2). Paleografski opis obaju kodeksa, opis iluminacije i inicijala, tekstološke osobine, književnopovijesnu i liturgičku raščlambu, jezične značajke i povijesnom kontekstu nastanka brevijara donosi zbornik radova *Studije o Drugome beramskom brevijaru* (2021), ur. Milan Mihaljević i Andrea Radošević.

> Mariê Magdalêna eže bê v gradê grêš'nica lûbeĉe istinu umil sl'zami skr'vni grêhovь . i glasa rêsnoti naplni se eže r(e)če ei otpuĉaût se grêsi mnozi . êko v'zlubi me mnogo . êže bê prêžde studena sagrêšaûĉi ustila biše potomь istinu lûbêĉi krêpce gorêše.

Preciznije, riječ je o dvadeset i petoj homiliji u kojoj Grgur Veliki komentira tekst iz Evanđelja po Ivanu (20,11–18) te tumači da je Marija Magdalena bila grešnica u gradu koja je iz ljubavi prema istini oprala suzama mrlje grijehe – zato su joj oprošteni grijesi mnogi jer je goruće ljubila istinu.[57] U oficiju potom slijede responzoriji i versi u kojima se pjeva o pastiru koji daje svoj život za svoje ovce te se braću potiče na razmatranje o snazi ljubavi kojom je gorjela Marija Magdalena i zato je Uskrsloga i vidjela jer je ustrajno vjerovala (f. 163c–163d):

> B(e)rš(ь) . premudrosť počivaet' v sr(ьdci) V' sei riči mis'liti estь v see ženi misli kolika sila lûb'vê gorêše êže ot grobь g(ospod)a oĉe uč(ê)nik(o)mь otьstupaûĉimь a siê . nê ot'stupaše . i v'ziskov'še ego egože nê obrêt'ši plêsk(a)še va iskani v lûb'vi ego važ'gana togo egože ot'êta vêrovaše gorê želêniemь . idêže prikluči se ei . vidêti tudêžde ego želêše.

Služba petkom po Uskrsu započinje slovom sv. Ambrozija, u kojem se također potiče razmatranje o ljubavi Marije Magdalene prema Isusu te njezine namjere da pomaže Gospodina (f. 163d–164a):

> Slišastê br(a)t(i)e m(i)lêiša êko s(ve)tie ženi eže g(ospod)a pomazati želeûĉe ka grobu prišad'še anĵ(e)la vidiše i M(a)ri Magdal(ê)na êže gor(ê)t(e)lno g(ospod)a lûbьlaše ot domu ot' negože speš'no idê ka grobu . i vraćše se ap(usto)lomь ês'no vzv'sti . êko u groba kas'neĉi b(og)a prežde v'sehь poz'na . na sie togo radi zn(a)m(e)nuetь aromati eže estь bl(a)gounaniem dobrihь dêlь i v'seû krêpos'tiû pl'ni silь i b(og)a iĉemь.

[57] Grgur Veliki u svojim je homilijama spojio tri različita novozavjetna ženska lika u jedan lik, lik Marije Magdalene, kako je već rečeno. Usto, u tumačenju tog lika rabi za patristiku karakteristično tipološko tumačenje: Marija Magdalena pojavljuje se kao tip nove Eve, tj. kao tip Crkve. Na koncu, on slavi Magdalenu kao svjedokinju Božjeg milosrđa koja se iz bivše grešnice preobražava u svjedokinju uskrsnuća. Za Grgurovo tumačenje i spajanje različitih novozavjetnih ženskih likova u jedan vidi Anić 2018: 237–244. i literaturu koja se ondje navodi.

Ambrozije izriče pohvalu svetim ženama, osobito Mariji Magdaleni, koju resi goruća ljubav, vjernost i ustrajnost te je bila dostojna prva vidjeti uskrsloga Krista.[58] Responzoriji i versi koji slijede pjevaju o potrebi svladavanja tame tijela kako bi se moglo svjedočiti svjetlu uskrsnuća. Završna molitva (euhologij) teološki zaokružuje razmatranje zahvalom Bogu što uskrsnućem obnavlja čovječanski rod.

U subotu po Uskrsu za početak razmatranja uzima se Ivanovo evanđelje (20,1) i motiv odvaljena grobnog kamena (f. 164b–164c), koji će se, uz motiv Magdalenina traženja Kristova mrtvoga tijela, ponavljati u službi predviđenoj u vrijeme poslije Uskrsa.

Marija Magdalena je važan akter i u antifonima koje, prema popratnoj uputi, treba uključiti u službu običnim danima do Uznesenja (f. 167c–168a). Od 25 antifona oblikovanih na temelju evanđeoskih izvještaja o uskrsnuću, s Marijom Magdalenom je sadržajno povezano prvih pet, među kojima se donosi podatak o prvoj svjedokinji uskrsnuća iz koje je Isus istjerao sedam demona te motiv dolaska na grob i traženja Kristova tijela:

> An(tifonь) . vstavь I(su)sь zaûtra v prvuû sobotu i êvi se prie Marii Magdaleni iž' neeže izag'na .7. bêsь (167c).
>
> An(tifonь) . goruĉe e(stь) sr(ьd)ce moe ot žele videti g(ospod)a moego . iĉi i ne obretaû gdi položiše i (167d).

Brevijar Vida Omišljanina (1396)[59] također sadrži službe za nedjelje i svetkovine liturgijske godine (*Proprium de tempore*). Marija Magdalena se spominje na cijelom nizu mjesta: u litanijama (f. 150b), u dvije uskrsne homilije sv. Grgura pape (*Mnozêmь vam' vistinu čteniem' bratie*, f. 247a–249b; *Mariê Magdalêna êže bêše v gradê*, f. 251d–252b), u slovu sv. Ambrozija (f.

[58] Crkveni otac Ambrozije tumači Mariju Magdalenu kao novu Evu koja prianja uz Krista kao novo drvo života i time preokreće nevjernost prve Eve. Drugim riječima, Mariji Magdaleni je kao ženi dano da prva vidi i navijesti uskrsnuće kako bi time ispravila grijeh prve žene te je s pravom predodređena muškarcima najaviti uskrsnuće. Međutim, tipologija Eva – Marija Magdalena ima i negativne implikacije u Ambrozijevu komentaru Evanđelja po Luki (*Expositio evangelii secundam Lucam*). Više o tome Anić 2018: 230–233; Ludwig Jansen 2000: 31–32, 54–57.

[59] Brevijar je 1396. godine za kaptolsku crkvu u Roču u Istri napisao Vid iz Omišlja na otoku Krku. Čuva se u Beču u Austrijskoj nacionalnoj knjižnici, sign. Cod. slav. 3. Prema Milanu Mihaljeviću to je najnetipičniji hrvatskoglagoljski rukopisni brevijar. Više o sadržaju i jeziku tog brevijara vidi Mihaljević 1997.

252c), u antifonu o sedam bjes (f. 259c) te u nekoliko incipita prethodećih evanđelja homilijama (f. 250a; f. 259c). Međutim, nema znatnijih sadržajnih razlika[60] u odnosu na temporal *Drugoga beramskoga brevijara*, osim što izostaje uputa da se zvoni na sva zvona dok se pjeva *Tebe boga hvalimo* (*Drugi beramski*, f. 160c).

Zaključno o brevijarima može se primijetiti da je transmisija teksta gotovo jednako konzervativna i u brevijarima[61] kao i u misalima, stoga znatnijih razlika nema ni u homiletskim lekcijama vezanim uz Mariju Magdalenu. U logičkom je središtu motiv pomazanja iz Lukina evanđelja (Lk 7,36–50) i alabastrena posudica pomasti na temelju čega se provodi stapanje bezimene grešnice i Marije Magdalene, svjedokinje uskrsnuća. To je poistovjećivanje ovjerovljeno upotrebom homiletskih lekcija iz opusa crkvenih autoriteta sv. Grgura Velikoga, sv. Augustina i sv. Ambrozija.[62] Na taj je temeljni sloj – deriviran iz rimske službe svetačkih slavlja – nadograđen hagiografski vezan uz predaju o dolasku svete betanijske obitelji u Provansu. Time je dovršena gradnja složenoga srednjovjekovnog lika pokajane grešnice koji je u novim nadogradnjama sustavno udaljavan od biblijskih izvora vezanih uz svjedočenje uskrsnuća. Pritom treba posebice imati na umu dalekosežnost utjecaja koncepcije homiletskih lekcija u brevijarima – i kolektivne izvedbe obrednih molitava – na autore koji su u kasnijim stoljećima sastavljali propovijedi[63] o uskrsnim događanjima i napose o Mariji

[60] Premda se ovdje uspostavljaju veze među misalima i brevijarima kako bi se uputilo na sadržajne podudarnosti, posve je razumljivo da je cijeli spektar jezičnih i tekstoloških nepodudarnosti. Za dublje promišljanje o međusobnom isprepletanju i razdvajanju kodeksa vidi Vela 2023: 55–62. Također su vrlo korisna istraživanja transmisije tekstova u hrvatskoglagoljskim brevijarima i misalima, posebice analiza kapitula koja pokazuje da misali i brevijari nastaju približno istovremeno v. Šimić, Vela 2021.

[61] Ovdje mislim samo na sadržajne razlike vezane uz gradnju lika Marije Magdalene. Razlike dakako postoje između brevijara na više razine, što se može prepoznati i u transmiji, uporabi i recepciji glagoljskih tekstova. Time se bave primjerice Radošević 2021. i Radošević, Dürrigl 2025. te upućujem na ondje navedene relevantne radove na tu temu.

[62] Od trojice navedenih velikih crkvenih otaca jedino je Grgur Veliki propovijedao da su tri različite novozavjetne žene zapravo jedna – Marija Magdalena. Grgurova je zbirka propovijedi u ranom srednjem vijeku bila veoma popularna tako da je vrlo brzo i lik složene Marije Magdalene postao općeprihvaćen i u liturgiji Velikog tjedna i uskrsnog vremena, kao i u homiletskoj literaturi (Haskins 1993: 94).

[63] Usp. Radošević 2021: 158. O tome govori i slobodan odnos prema odlomcima patrističkih autora što se tiče podjele na lekcije na temelju čega Andrea Radošević zaključuje da je cilj bio prenijeti samo one dijelove homiletskog teksta koji su se najbolje uklapali u oficij određenoga dana ili blagdana liturgijske godine (2021: 164). Nadalje, kako napominju Vučković i

Magdaleni, što će umnogome odrediti oblikovanje i pučke pobožnosti i široke recepcije teme obraćene i blažene grešnice (*beata peccatrix*).[64]

3. Zaključna razmatranja

Analizirani korpus glagoljskih tekstova potvrđuje da je Marija Magdalena nezaobilazan i važan biblijski lik kojemu je u liturgijskim knjigama posvećen značajan prostor – od obreda Velikoga tjedna i slavlja najvažnijega kršćanskoga blagdana do uskrsnoga vremena. Ona je prikazana i kao fleksibilan simbol i kao aktivna sudionica povijesti spasenja. Njezina povlaštena prisutnost uz Isusa, uloga svjedokinje na koju je Krist poziva te poslanje da navijesti radosnu vijest – čime postaje posrednicom njegove riječi, čine ovu ženu figurom od iznimne važnosti. Ona je privilegirana i vjerodostojna svjedokinja, prva navjestiteljica Uskrsnuća, apostolica apostola, resi je goruća ljubav, vjernost i ustrajnost te je bila dostojna prva vidjeti uskrsloga Krista. Međutim, sanktorem Marije Magdalene i u misalima, a još izraženije u brevijarima, primarno slavi obraćenje velike grešnice i preljubnice, dok njezina uloga prve svjedokinje postaje tek konvencionalni element. Liturgijske knjige tako svjedoče o dva paralelna toka: s jedne strane grade *okamenjen* biblijski lik prve svjedokinje uskrsnuća, a s druge *djelatan* lik legendarne pokajane grešnice. Pobožnoj je fikciji drag motiv „blažene grešnice“; on će se upletati u raznolike srednjovjekovne žanrove, prikazujući Magdalenu kao uzor afektivne pobožnosti i pokajanja kroz emocije i suze. Ona ubrzo postaje najomiljenija svetica srednjovjekovlja po cijeloj zapadnoj Europi, a njezini životopisi pravi bestseleri. Njezina je popularnost bila tolika da nakon Djevice Marije nijednoj ženi nije iskazivano veće poštovanje ili vjerovanje da ima veću slavu u nebu (Haskins 1993: 134).

Istraživanje temelja preobrazbi lika Marije Magdalene u srednjovjekovnim hrvatskoglagoljskim izvorima potvrđuje njezin važan status i u glagoljaškoj zajednici,[65] ali i njezinu uklopljenost u šire zapadnoeuropske

Dürrigl, na kognitivne i afektivne učinke priče također utječe i kontekst u kojemu se ona pojavljuje, stoga valja imati na umu i kontekst recepcije hagiografskih tekstova jer su odigrali važnu ulogu u prenošenju znanja i modela ponašanja (2021: 200). O utjecaju čitanja/recitiranja brevijara na književnu produkciju u srednjem vijeku govori i Dürrigl 2023: 109–110.

[64] Vidi peto poglavlje *Beata peccatrix* u Haskins 1993: 131–188.

[65] O popularnosti kulta Marije Magdalene na hrvatskim prostorima svjedoči i sakralna baština koja joj je posvećena, među kojima su brojne crkve i brojni oltari (Anić, Sever Globan 2018: 37).

procese gradnje složenoga lika pokajane grešnice. Taj će se konstrukt u renesansnim i kasnijim nadogradnjama sustavno udaljavati od biblijskih izvora utemeljenih na svjedočenju uskrsnuća. Upravo na tom tragu, feministička teologija opravdano problematizira način na koji su žene, a napose Marija Magdalena, prikazivane u liturgijskim knjigama, jer su takvi portreti neizbježno utjecali na oblikovanje percepcije ženskog identiteta te determinirali njihov podređen položaj u društvu i Crkvi. Stoga je jedan od temeljnih ciljeva feminističke teologije dekonstrukcija patrijarhalnih naslaga i rekonstrukcija autentične uloge žena kao ravnopravnih Isusovih učenica, nasljedovateljica i apostolica. Unatoč tome što je službeni crkveni nauk ispravio povijesnu nepravdu nanesenu apostolici apostola, tradicija poistovjećivanja više novozavjetnih ženskih likova u jedinstvenu figuru Marije Magdalene duga četrnaest stoljeća i dalje će živjeti. U kolektivnu je memoriju duboko utisnut složeni lik Marije Magdalene grešnice i pokajane bludnice, kako se može vidjeti u medijskim posredovanjima od književnosti i vizualnih umjetnosti do holivudskog filma i u 21. stoljeću, a temelj tome postavile su liturgijske knjige kako na hrvatskome jednako tako i u zapadnoeuropskome kulturnom prostoru.

Popis hrvatskoglagoljskih i novozavjetnih izvora

Brevijar Vida Omišljanina, 1396, Beč, Austrijska nacionalna knjižnica, sign. Cod. slav. 3. *Brevijar Vida Omišljanina. Hrvatskoglagoljski rukopis iz 1396. godine, 1. dio, sv. 2: preslovljeni tekst*, ur. Jagoda Jurić Kappel, Guido Kappel, Jozo Vela, Staroslavenski institut, Zagreb, 2023.

Drugi beramski brevijar, 15. st., Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, sign. Ms 163 (stara sign. C 163a/2). *Hrvatskoglagoljski rukopis s kraja 15. stoljeća, 1. dio, sv. 2: transliteracija*, ur. Milan Mihaljević, Staroslavenski institut, Zagreb, 2018.

Drugi beramski brevijar, 15. st., Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, sign. Ms 163 (stara sign. C 163a/2). *Hrvatskoglagoljski rukopis s kraja 15. stoljeća, 2. dio, sv. 2: transliteracija*, ur. Milan Mihaljević, Staroslavenski institut, Zagreb, 2019.

Hrvojev misal (*Misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića*), oko 1404, Carigrad, Topkapi Sarayi. *Missale Hervoiae ducis Spalatensis croatico-glagoliticum = Hrvatskoglagoljski misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića*, prir.: Biserka Grabar, Anica Nazor, Marija Pantelić, redaktor Vjekoslav Štefanić, Staroslavenski institut, Mladinska knjiga, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Zagreb, Ljubljana, Graz, 1973.

HSP 2010. *Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo. Pjesme, plačevi i prikazanja na starohrvatskom jeziku,* Tekstove kritički priredili i osvrte na tekstove sastavili Amir Kapetanović, Dragica Malić, Kristina Štrkalj Despot, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2010.

HSP1 2013. *Hrvatska srednjovjekovna proza I. Legende i romani,* prir. Vesna Badurina Stipčević, Matica hrvatska, Zagreb, 2013.

HSP2 2013. *Hrvatska srednjovjekovna proza II. Apokrifi, vizije, prenja, Marijini mirakuli,* prir. Marija-Ana Dürrigl, Matica hrvatska, Zagreb, 2013.

II. Novljanski brevijar. Hrvatskoglagoljski rukopis iz 1495. Župni arhiv Novi Vinodolski, fototipsko izdanje, prir. Marija Pantelić, Anica Nazor, Staroslavenski institut „Svetozar Ritig", Turistkomerc, Zagreb, 1977.

Ivančićev zbornik, 14/15. st., Arhiv Provincije franjevaca trećoredaca glagoljaša, Zagreb.

Legenda o Mariji Magdaleni iz glagoljskoga Žgombićeva zbornika, prir. Anica Nazor, ITG, Zagreb, 2016.

Novi zavjet. *S uvodima i bilješkama Ekumenskog prijevoda Biblije,* prev. Bonaventura Duda, Marijan Jerko Fućak, ur. Marijan Jerko Fućak, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1992.

Prvi beramski (ljubljanski) misal, 15. st., Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, sign. Ms 162 (stara sign. C 162a/2). *Prvi beramski misal. Hrvatskoglagoljični rukopis iz 15. stoljeća, Sv. 2: transliteracija*, ur. Milan Mihaljević, Staroslavenski institut, Zagreb, 2023.

Prvi beramski brevijar, 14. st., Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, sign. Ms 161 (stara sign. C 161a/2). *Hrvatskoglagoljski rukopis s kraja 14. stoljeća, Sv. 2: transliteracija*, ur. Milan Mihaljević, Staroslavenski institut, Zagreb, 2022.

Prvotisak misala, 1483. *Misal po zakonu rimskoga dvora (1483.). Transliteracija*, ur. Josip Galić, Katedra Čakavskog sabora Roč, Staroslavenski institut, Mozaik knjiga, Roč – Zagreb, 2023.

Rimski misal. Obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog a proglašen vlašću pape Pavla VI. Drugo hrvatsko izdanje dopunjeno i popravljeno prema drugom tipskom izdanju. Nalogom i odobrenjem Biskupske konferencije i potvrdom Sv. zbora za bogoštovlje izdaje Kršćanska sadašnjost. Zagreb 1980.

Tlmačenie od muki gospoda našego Isuhrsta (1493). Šimun Greblo i njegovo tumačenje Muke Kristove (1493) prir. Antonija Zaradija Kiš, Pazin, 2001.

Voragine, Jacobus de (2015) *Zlatna legenda ili štiva o svecima*, sv. II, prev. Stjepan Pavić, Demetra, Zagreb.

Zrcalo člověčaskago spasenja (1445). Transkripcija, kontekst i jezičnopovijesna analiza Martina Kramarić, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2019.

Žgombićev zbornik, 16. st., Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, sign. VII 30.

Popis literature

Almond, Philip C. (2023) *Mary Magdalene. A Cultural History*, Cambridge University Press, Cambridge.

Anić, Jadranka Rebeka (2004) „Feministička teologija i njezini odjeci u Hrvatskoj", *Mjesto i uloga teologije u Crkvi i društvu. Zbornik radova znanstvenog skupa, Split, 23.–24. listopada 2003*., ur. N. A. Ančić i N. Bižaca, Crkva u svijetu, Split, str. 273–300.

Anić, Jadranka Rebeka (2018) „Marija iz Magdale od Novoga zavjeta do legendi", Anić, Jadranka Rebeka; Globan, Irena Sever: *Marija Magdalena: od Isusove učenice do filmske bludnice. Teološko-kulturalna analiza*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, str. 43–293.

Anić, Jadranka Rebeka; Globan, Irena Sever (2018) *Marija Magdalena: od Isusove učenice do filmske bludnice. Teološko-kulturalna analiza*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb.

Babić, Ivo (2019) „Anžuvinski biljezi u Dalmaciji", *Iz dalmatinskog srednjovjekovlja*, Književni krug, Split, str. 363–377.

Badurina Stipčević, Vesna (2023) „Izvori i tekstološke osobine izabranih hagiografskih tekstova u *Prvome beramskom brevijaru*", *Studije o Prvome beramskome brevijaru*, ur. Ana Mihaljević, Milan Mihaljević i Andrea Radošević, Staroslavenski institut, Zagreb, str. 91–106.

Bakmaz, Ivan (2004) „Biblijska čitanja u hrvatskoglagoljskim brevijarima", *Glagoljica i hrvatski glagolizam. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog instituta (Zagreb-Krk 2.-6. listopada 2002.)*, ur. Marija-Ana Dürrigl, Milan Mihaljević i Franjo Velčić, Staroslavenski institut – Krčka biskupija, Zagreb – Krk, str. 139–148.

Bralić, Višnja (2012) „Ikonografija Marije Magdalene iz Porta na otoku Krku u kontekstu srednjovjekovnog mita o divljem čovjeku", *Meta-*

morfoze mita. Mitologija u umjetnosti od srednjeg vijeka do moderne. Zbornik radova znanstvenoga skupa „Dani Cvita Fiskovića" održanog 2010. godine, ur. Dino Milinović, Joško Belamarić, Zagreb.

Crnčević, Ante; Kuhar, Kristijan (2021) „Liturgička raščlamba *Drugoga beramskog brevijara*", *Studije o Drugome beramskom brevijaru*, ur. Ana Mihaljević, Milan Mihaljević, Andrea Radošević, Staroslavenski institut, Zagreb, str. 213–227.

Damjanović, Stjepan (2012) *Slovo iskona. Staroslavenska/starohrvatska čitanka*, Matica hrvatska, Zagreb.

Dürrigl, Marija-Ana (2011) „Razgovor duše i misli – između prenja, propovjednosti i meditacije", *Slovo* 61, str. 41–63.

Dürrigl, Marija-Ana (2013) „Prenja", *Hrvatska srednjovjekovna proza II. Apokrifi, vizije, prenja, Marijini mirakuli*, prir. Marija-Ana Dürrigl, Matica hrvatska, Zagreb, str. 227–241.

Dürrigl, Marija-Ana (2023) „Hagiografska čtenja u *Prvome beramskom brevijaru* između slavljenja i pripovijedanja", *Studije o Prvome beramskom brevijaru*, ur. Ana Mihaljević, Milan Mihaljević, Andrea Radošević, Staroslavenski institut, Zagreb, str. 107–130.

Fisković, Igor (2002) „Umjetnost u Hrvatskoj pod vlašću Anžuvinaca", *Mogućnosti* 4–6, XLIX, str. 130–150.

Forconi, Mauro (2024) *Adamo: Il segreto che riscrive la storia dell' arte*, Independently published.

Galović, Tomislav; Orbanić, Elvis (2023) „Beramski glagoljični rukopisi – put od srednjovjekovnoga skriptor(ij)a do moderne i suvremene knjižnice", *Studije o Prvome beramskom brevijaru*, ur. Ana Mihaljević, Milan Mihaljević, Andrea Radošević, Staroslavenski institut, Zagreb, str. 393–430.

Gibellini, Rosino (1999) *Teologija dvadesetog stoljeća*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.

Grgić, Kristina; Grmača, Dolores (2025) „The Figure of Mary Magdalene in Robert Southwells's *Mary Magdalens Funerall Teares* and Ragusan Baroque Long Poems", *Dubrovnik Annals* 29, str. 89–115.

Grmača, Dolores (2023) „*Evine kćeri:* žene o ženama u predmodernoj hrvatskoj književnosti." *Pedeset godina hrvatskih odjeka – ishodišta i dosezi. Zbornik radova 50. seminara Zagrebačke slavističke škole*, ur. Z. Jelaska, FF press – Zagrebačka slavistička škola, Zagreb, str. 155–176.

Haskins, Susan (1993) *Mary Magdalen: Myth and Metaphor*, Riverhead Books, New York.

Hearon, Holly E. (2004) *The Mary Magdalene Tradition. Witness and Counter-Witness in Early Christian Communities*, Liturgical Press, Collegeville, Minnesota.

Hercigonja, Eduard (1975) *Povijest hrvatske književnosti, knjiga 2, Srednjovjekovna književnost*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.

Ketter, Peter (2006) *The Magdalene Question*, Catholic Authors Press, Hartford.

Kolumbić, Nikica (1994) „Osobitosti hrvatske književnosti krajem 14. stoljeća", *Po običaju začinjavac: rasprave o hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti*, Književni krug, Split, str. 24–35.

Kovačević, Ana; Mihaljević, Milan; Sudec, Sandra (2010) „Hrvatski crkvenoslavenski prijevod tekstova sv. Tome Akvinskoga", *Slovo* 60, str. 359–476.

Kranželić, Buga (2025) „Sv. Marija Magdalena, pustinjački i pokajnički tip", *Premazane svim mastima: ženski likovi na srednjovjekovnim sitnoslikama u glagoljskim rukopisima* [katalog izložbe], ur. Sanja Cvetnić, FF press, Zagreb, str. 31–33.

Kuhar, Kristijan; Crnčević, Ante (2023) „Liturgička studija o *Prvome beramskom brevijaru*", *Studije o Prvome beramskom brevijaru*, ur. Milan Mihaljević, Andrea Radošević, Staroslavenski institut, Zagreb, str. 161–188.

Kuhar, Kristijan; Požar, Martin; Požar, Sandra (2024) „Istraživačka statistička analiza tekstovnih i jezičnih obilježja teksta *Muke po Mateju* u hrvatskoglagoljskim misalima", *Fluminensia* 36, 1, str. 181–210.

Ludwig Jansen, Katherine (2000) *The Making of the Magdalen. Preaching and Popular Devotion in the Later Middle Ages,* Pricenton University Press, Pricenton, New Yersey.

Mary Magdalene in Medieval Culture: Conflicted Roles (2014), ur. Peter Loewen i Robin Waugh, Routledge, New York, London.

Mihaljević, Ana (2014) „Hrvatskoglagoljski *Život Marije Magdalene* u odnosu na latinski predložak", *Ricerce slavistiche* 12, 58, str. 213–293.

Mihaljević, Milan (1997) „Jezična slojevitost Brevijara Vida Omišljanina iz 1396. godine", *Filologija* 29, str. 119–138.

Mokrović, Ljiljana (2008) „Neki giottovski elementi i odjeci gotičkoga humanizma na minijaturama *Hrvojeva misala*“, *Slovo* 56–57, str. 351–362.

Mokrović, Ljiljana (2010) „Bizantski i zapadni stil na minijaturama *Hrvojeva misala*“, *Slovo* 60, str. 505–538.

Mokrović, Ljiljana (2011) „Bizantska i zapadna ikonografija pojedinačnih prikaza svetaca na minijaturama *Hrvojeva misala*“, *Slovo* 61, str. 241–297.

Moltmann-Wendel, Elisabeth (2018) Postati svoj čovjek. Žene oko Isusa, s njemačkog prevela Katica Knezović, Ex libris, Europsko društvo žena u teološkom istraživanju – Hrvatska sekcija, Rijeka.

Pantelić, Marija (1964) „Glagoljski kodeksi Bartola Krbavca“, *Radovi Staroslavenskog instituta* 5, str. 5–98.

Pantelić, Marija (1967) „Prvotisak glagoljskog misala iz 1483. prema Misalu kneza Novaka iz 1368.“, *Radovi Staroslavenskog instituta* 6, str. 5–108.

Pantelić, Marija (1970) „Povijesna podloga iluminacije Hrvojeva misala“, *Slovo* 20, str. 39–96.

Pantelić, Marija (1971) „Odraz sredine u hrvatskoglagoljskim liturgijskim kodeksima 14. i 15. stoljeća“, *Slovo* 21, str. 324–332.

Pantelić, Marija (1973a) „Hrvojev misal i njegov historijskoliturgijski sastav“, *Missale Hervoiae ducis Spalatensis croatico-glagoliticum = Hrvatskoglagoljski misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića*, prir.: Biserka Grabar, Anica Nazor, Marija Pantelić, redaktor Vjekoslav Štefanić, Staroslavenski institut, Mladinska knjiga, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Zagreb, Ljubljana, Graz, str. 489–494.

Pantelić, Marija (1973b) „Kulturnopovijesna analiza iluminacije Hrvojeva misala“, *Missale Hervoiae ducis Spalatensis croatico-glagoliticum = Hrvatskoglagoljski misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića*, prir.: Biserka Grabar, Anica Nazor, Marija Pantelić, redaktor Vjekoslav Štefanić, Staroslavenski institut, Mladinska knjiga, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Zagreb, Ljubljana, Graz, str. 495–507.

Pantelić, Marija (1977) „Predgovor“, *II. Novljanski brevijar, Hrvatskoglagoljski rukopis iz 1495, Župni arhiv Novi Vinodolski,* fototipsko izdanje, prir. Marija Pantelić, Anica Nazor, Staroslavenski institut „Svetozar Ritig“, Turistkomerc, Zagreb, str. 5–37.

Pantelić, Marija (1979) „Kalendar II. Novljanskog brevijara iz 1495. godine“, *Slovo* 29, str. 31–82.

Pantelić, Marija Agnezija (2000) „Sastav sanktorala i kalendara hrvatskoglagoljskih misala i brevijara (s kulturološkog i liturgijskopovijesnog motrišta)“, *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost, Svezak II. Srednji vijek i renesansa (XIII–XVI. stoljeće)*, ur. Eduard Hercigonja, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga, Zagreb, str. 349–366.

Popović, Anto (2009) *Isusova muka i smrt prema Markovu evanđelju. Egzegetsko-teološki komentar*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.

Prijatelj, Kruno (1984) „Prilog pripadnosti minijatura Misala vojvode Hrvoja“, *Radovi, Filozofski fakultet – Zadar* 10, 23, 1983/1984, str. 311–319.

Radošević, Andrea; Dürrigl, Marija-Ana (2020) „Glagoljaška čitateljska zajednica na primjeru *Drugoga beramskoga brevijara*“, *Slovo* 70, Zagreb, str. 191–216.

Radošević, Andrea (2021) „Patristički tekstovi u *Drugome beramskom brevijaru*“, *Studije o Drugome beramskom brijevijaru*, ur. Milan Mihaljević, Andrea Radošević, Staroslavenski institut, Zagreb, str. 155–178.

Radošević, Andrea; Dürrigl, Marija-Ana (2023) „Stvaranje beramskoga kodeksa: brevijar – pjesmarica – zbornik“, *Studije o Prvome beramskome brevijaru*, ur. Ana Mihaljević, Milan Mihaljević i Andrea Radošević, Staroslavenski institut, Zagreb, str. 131–160.

Radošević, Andrea; Kuhar, Kristijan; Požar, Sandra (2024) „Biblijski sloj hrvatskoglagoljskih propovijedi na primjeru *Senjskoga korizmenjaka* (1508.) “, *Crkva u svijetu* 59, 83–129.

Radošević, Andrea; Dürrigl, Marija-Ana (2025) *Thesaurus glagoliticus hrvatske srednjovjekovne književnosti*, Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb.

Ricci, Carla (1991) *Maria di Magdala e le molte altre. Donne sul cammino di Gesù*, M. D'Auria, Napoli.

Schüssler Fiorenza, Elisabeth (2011) *Njoj na spomen. Feministička teološka rekonstrukcija početaka kršćanstva*, prev. Marina Miladinov, Teološki fakultet „Matija Vlačić Ilirik“, Zagreb.

Synek, Eva Maria (1994) *Heilige Frauen der frühen Christenheit. Zu den Frauenbildern in hagiographishen Texten des christlichen Ostens,* 43, Würzburg.

Studije o Drugome beramskom brijevijaru (2021) ur. Milan Mihaljević, Andrea Radošević, Staroslavenski institut, Zagreb.

Studije o Prvome beramskom brijevijaru (2023) ur. Ana Mihaljević, Milan Mihaljević, Andrea Radošević, Staroslavenski institut, Zagreb.

Šimić, Ana; Vela, Jozo (2021) „From Little Chapters to the Big Questions: How were the Croatian Glagolitic Breviaries and Missals compiled?“, *Slovo* 71, str. 121–168.

Šimić, Ana; Vukoja, Vida (2023) „Uvodna riječ“, *Misal po zakonu rimskoga dvora (1483.). Znanstveni i stručni prilozi*, ur. Ana Šimić i Vida Vukoja, Katedra Čakavskog sabora Roč – Staroslavenski institut – Mozaik knjiga, Zagreb – Roč, str. 7–11.

Šimić, Marinka (2000) „Jezik Muke po Mateju u hrvatskoglagoljskim misalima“, *Slovo* 50, str. 5–117.

Tandarić, Josip Leonard (1993) *Hrvatskoglagoljska liturgijska književnost*, Kršćanska sadašnjost – Provincijalat franjevaca trećoredaca, Zagreb.

Tatarin, Milovan (2003) *Bludnica i svetica. Starohrvatska legenda o Mariji Egipćanki*, Ljevak, Zagreb.

The Cambridge Companion to Feminist Theology (2002) ur. Susan Frank Parsons, Cambridge University Press, Cambridge.

Vela, Jozo (2023) Spas-*tradicija. Otkrivanje najstarije hrvatske crkvenoslavenske književnosti,* Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut, Zagreb.

Vučković, Josip; Dürrigl, Marija-Ana (2021) „Nacrt za usporedno istraživanje uloge brevijara i zbornika u povijesti hrvatskoglagoljske knjige“, *Studije o Drugome beramskom brijevijaru*, ur. Milan Mihaljević, Andrea Radošević, Staroslavenski institut, Zagreb, str. 179–211.

Young, Karl (1962[2]) *The Drama of the Medieval Church*, Clarendon Press, Oxford.

Zadarski mir: prekretnica anžuvinskog doba (2022) ur. Mladen Ančić i Antun Nekić, Sveučilište u Zadru, Zadar.

Zaradija-Kiš, Antonija; Žagar, Mateo (2010) „Muka po Mateju u Hrvojevu misalu i Hvalovu zborniku: kulturološke, tekstološke, jezične i ortografske odrednice“, *Muka kao nepresušno nadahnuće kulture: Zbornik radova 6. međunarodnog znanstvenog simpozija*, ur. Jozo Čikeš, Udruga Pasionska baština, Tivat, str. 82–102.

SUMMARY

Dolores Grmača

MARY MAGDALENE IN GLAGOLITIC LITURGICAL BOOKS

Mary of Magdala, the most important female figure in the immediate circle of Jesus's disciples, is portrayed as the first witness to Christ's resurrection and the apostle to the apostles in the early Christian writings and canonical gospels. In the following centuries, however, she was reduced to a figure of repentant sinner and has continued to be presented in this archetypical role in literature, visual arts, and film, until present day. This paper aims to explore the grounds for transformation of Mary Magdalene figure in the medieval Croatian Glagolitic sources, primarily in liturgical books (missals and breviaries). The research will show that Mary Magdalene featured, next to Jesus's mother Mary, as the most popular biblical female character in the European Middle Ages, and thus also in the Croatian Glagolitic sources. This makes her figure important for understanding the Glagolitic culture, as well as female biblical characters and their role in women's history, which has so far remained on the margins of research. The issues raised regarding Mary Magdalene, particularly by feminist theology, inevitably involve collective memory and the ways of memorising biblical characters in literature and art, as well as the position of women in society, especially in the Church from early Christianity to present day.

Keywords: *Mary Magdalene; women's history; biblical character; Glagolitic liturgical books; missals and breviaries*